

№ 1(5)

березень 2008

**ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЄС:
у вимірі року**

В цьому номері кварталника публікуються результати моніторингу відносин Україна-ЄС присвяченого енергетичним питанням та можливим варіантам створення зони вільної торгівлі України з ЄС, який здійснюється в рамках спільного проекту „Моніторинг відносин Україна-ЄС” започаткованого Регіональним представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні і Білорусії та Інститутом зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України.

Необхідність запровадження такого проекту обумовлена потребою переосмислення ситуації, що склалась у відносинах між Україною та Європейським союзом а також формулювання нової моделі євро інтеграційної стратегії України в рамках політики сусідства.

Переосмислення стратегії реалізації євроінтеграційного курсу України потребує розробки нових підходів з впровадження європейських стандартів у різних сферах суспільного життя та наближення України до вимог членства в ЄС. Одним з таких підходів є формування стратегічного порозуміння серед політичної еліти щодо європейського напрямку розвитку України. Іншим напрямком реалізації євро інтеграційних прагнень України є досягнення ширшої обізнаності громадськості щодо стану та перспектив європейської інтеграції України. Важливим завданням є також досягнення більшої обізнаності і розуміння з боку вітчизняного бізнесу важливості європейської інтеграції України, доручення його до стратегічного мислення, щільної прив'язки України до європейського ринку та ділової культури.

Важливим сегментом реалізації завдань євроінтеграції України є регіональні аспекти інтеграції, що потребує регулярного інформування регіонів про головні події в ЄС та взаємовідносин між Україною і Європейським Союзом.

З цією метою в рамках реалізації проекту і здійснюється моніторинг відносин Україна-ЄС, їх аналіз та публікація результатів, а також їх адресне розповсюдження серед регіональних органів державної влади, іноземних дипломатичних представництв та неурядових організацій.

Зміст публікацій виражає виключно погляди авторів і не обов'язково збігається з поглядами і позиціями Інституту зовнішньої політики та Фонду Фрідріха Еберта.

ЗМІСТ

1. <i>Олександр Шнирков.</i>	Створення поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС: передумови та наслідки	4
2. <i>Олексій Волович.</i>	Стан і перспективи реалізації проекту будівництва газопроводу «Білий потік» (GUEU - White stream).....	18
3. <i>Михайло Гончар</i>	Енергетичні відносини Україна – РФ – ЄС: виклики для континентальної безпеки.....	34

*О.І. Шнирков,
доктор економічних наук, професор
А.М. Копистира,
кандидат економічних наук, доцент
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СТВОРЕННЯ ПОГЛИБЛЕНОЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ

ЄС має піввіковий досвід розвитку вільної торгівлі. Римська угода (1957р.) передбачала створення Європейського Економічного Співтовариства, зокрема, перехід до вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили. В 1963р. була підписана Анкарська угода про вільну торгівлю з Туреччиною, в 1971р. - з Мальтою, у 1973р. - з Кіпром. Європейська економічна зона (1992р.) між ЄС та Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄФТА) також базується на принципах вільного руху товарів і послуг. Цей же механізм був закладений в 10 європейських угодах ЄС з країнами Центральної Європи в 1993-1999рр. Євро-Середземноморські угоди (1995р.) з 12 країнами цього регіону також передбачають створення зони вільної торгівлі до 2010р. В рамках процесу стабілізації та асоціації між ЄС та балканськими країнами на початку 2000-х років були запропоновані Автономні торговельні заходи (що передбачали взаємне відкриття ринків), а згодом підписані угоди з Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Македонією, продовжувалися переговори з Албанією, Сербією, Чорногорією. Слід також нагадати про Угоди про вільну торгівлю з Південною Африкою (1999р.), Мексикою (2000р.), Чілі (2003р.).

Можливість створення зон вільної торгівлі (ЗВТ) передбачена ЄС в Угодах про партнерство та співробітництво (УПС) з окремими країнами СНД, планується розширення принципів вільної торгівлі в рамках Угод про економічне партнерство. Ведуться відповідні переговори з митними союзами - Меркосур, Радою співробітництва держав Перської затоки.

Теоретично зона вільної торгівлі (ЗВТ) передбачає скасування мит та кількісних обмежень на всі товари у взаємній торгівлі, а також лібералізацію торгівлі послугами. Однак на практиці, як правило, сторони, що створюють зону вільної торгівлі, хоча б принаймні на початковому етапі, але все ж запроваджують певні обмеження. Не є

винятком і ЄС. Участь ЄС у формуванні зон вільної торгівлі дає можливість визначити головні особливості його політики в цій сфері.

(1). ЄС, розширюючи доступ до внутрішнього ринку переважно промислових товарів виробників інших країн, зберігає суттєві обмеження для продукції сільського господарства.

Якщо простий середній імпорتنний тариф ЄС у 2005 р. складав лише 5,4%, то максимальні значення для окремих товарів тваринництва сягали 219%, молочних продуктів – 264%, фруктів, овочів, рослин – 199%, круп – 139%, цукру та кондитерських виробів – 134%, напоїв та табачних виробів – 208%. Слід зауважити також, що повний доступ на внутрішній ринок сільськогосподарської продукції країни Центральної Європи отримали лише після вступу до ЄС. Можна передбачити, що і для України, за умови переходу до режиму вільної торгівлі з ЄС, доступ до його внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції буде найбільш проблематичним.

(2). ЄС загалом широко використовує принцип асиметрії у взаємному відкритті ринків.

Особливо це стосується менш розвинутих країн. Як правило, ЄС насамперед ліквідує мито на імпорتنу промислову продукцію і погоджується на його поетапне усунення у країнах-партнерах. Цей термін складає зазвичай 5-10 років.

Для України, з урахуванням існуючої різниці в рівнях економічного розвитку та ступені митного захисту, поступове відкриття внутрішнього ринку для промислової продукції ЄС може відбуватися поступово протягом 5 років, по окремих позиціях – й до 10 років. Разом з тим, позиційний документ Європейської асоціації «BusinessEurope» щодо ЗВТ з Україною закликає до відміни мит протягом короткого періоду часу на симетричній основі [8].

(3). ЄС починає проводити більш активну торговельну політику міжрегіонального співробітництва у формах вільної торгівлі. При цьому, він визначає три головні вимоги до рівня регіональної інтеграції, необхідні для переговорів зі створення зони вільної торгівлі на міжрегіональному рівні:

- діюча інституційна структура регіонального угруповання, яка передбачає ефективні механізми реалізації регіональних проектів і виконання рішень, включаючи інструменти вирішення спорів;
- створення митного союзу відповідно до Ст. XXIV ГАТТ/СОТ, включаючи єдиний зовнішній тариф, митну адміністрацію, спільну торговельну політику;
- зменшення нетарифних бар'єрів у внутрішньорегіональній торгівлі, зокрема, у сфері технічних вимог і стандартів, санітарних та фітосанітарних аспектів, а також

сприятливі регіональні регуляторні режими у сферах послуг та інвестицій.

(4). ЄС дуже обережно ставиться до появи митних союзів серед країн-сусідів. Пропозиції створення митних союзів Чехії і Словаччини, західнобалканських країн віталися свого часу, оскільки країни-партнери ставили за мету таким чином підготуватися до вступу до ЄС. Разом з тим, Резолюція Європейського Парламенту від 19 листопада 2003р. прямо вказує на те, що заплановане створення Єдиного економічного простору (у складі Білорусі, Казахстану, Росії та України) може погіршити подальшу співпрацю між ЄС та Україною. У Посланні Європейської Комісії від 12 травня 2004р. "Європейська політика сусідства" в розділі "Регіональне співробітництво" згадуються як такі, що можуть сприяти транскордонному співробітництву, лише Рада Європи, Балтійська Рада (*Baltic Council*), Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Пакт Стабільності разом з Єврорегіонами. Більше того, **ЄС не ставить за мету створення нових структур та організацій, а виступає за використання можливостей вже існуючих [9].**

У вересні 2003р. Генеральний директорат з питань торгівлі Європейської Комісії підготував документ з назвою "Реакція на проект Угоди про формування Єдиного економічного простору Росії, України, Білорусі та Казахстану", в якому підкреслюється - **якщо ЄЕП залишиться на етапі зони вільної торгівлі, то змін у торгівельній політиці ЄС щодо України не відбудеться. Якщо ЄЕП вийде на етап митного союзу, від України зажадають виплати компенсацій членам СОТ, у т.ч. ЄС, оскільки зобов'язання України стосовно двостороннього доступу до ринків значно перевищують зобов'язання інших трьох країн, зокрема Росії.** Крім того, під сумнів буде поставлене майбутнє переговорів про зону вільної торгівлі. Тому політичний консенсус щодо створення зони вільної торгівлі з ЄС, досягнутий між гілками української влади у 2006-2007рр., фактично унеможливило участь України у митних союзах ЄЕП та ЄврАзЕС.

(5). Глибина зони вільної торгівлі прямо залежить від рівня політичної взаємодії та інтеграції ЄС і країн-партнерів. Найбільш глибоку зону вільної торгівлі ЄС пропонує для країн-кандидатів на вступ до ЄС, а також країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). Так, у 2002р. Європейська Комісія запропонувала у відносинах з країнами-кандидатами використовувати так звані комунітарні (спільні для країн ЄС) правила регулювання конкуренції замість антидемпінгового регулювання за правилами СОТ.

Зміст регуляторної політики в інших секторах співробітництва (інтелектуальна власність, конкуренція, державні закупівлі) визначається глибиною політичної інтеграції. Оскільки відкриття ринків України в цих сферах може бути витратним, то слід було б очікувати, що ступінь доступу на внутрішні ринки країни також залежатиме від глибини

політичної інтеграції з ЄС, який, своєю чергою, зміг би запропонувати певні компенсатори ймовірних втрат України.

У Посланні Європейської Комісії "Глобальна Європа: конкуруючи у світі" визначені головні підходи до створення нової генерації зон вільної торгівлі ЄС. При цьому, лібералізація торгівлі як на Єдиному внутрішньому ринку ЄС, так і розширення доступу до ринків третіх країн розглядається як важливе джерело підвищення продуктивності праці, економічного зростання, створення робочих місць, отже, посилення конкурентоспроможності національних економік країн ЄС. Для цього ЄС сформулював основні критерії для потенційних угод про вільну торгівлю [10].

Першими двома критеріями є потенціал ринку партнера (розміри національних економік і темпи зростання) та **рівень тарифних і нетарифних обмежень імпорту з ЄС**. З цієї точки зору, ЄС як пріоритетні розглядає країни АСЕАН, Меркосур, а також Південну Корею — оскільки вони поєднують високий рівень протекціонізму зі значним потенціалом розвитку внутрішніх ринків. Крім того, ці країни є дуже активними у процесах створення зон вільної торгівлі з іншими центрами світової економіки, тому (за умов збереження високих торговельних бар'єрів з відповідними країнами і блоками) ЄС ризикує частково втратити відповідні ринки, як це було з мексиканським ринком після створення НАФТА.

До іншої групи пріоритетних країн належать Індія, Китай, Росія, країни-учасниці GCC. Україна також стає поступово одним з важливих торговельних партнерів ЄС, оскільки після його розширення на неї припадає вже майже 1% зовнішньоторговельного обігу.

Третій критерій вибору зон вільної торгівлі визначається доступом до ресурсів (енергоносії, сільгоспсировина, руди металів, металобрухт) разом з необхідністю гарантування відповідних поставок та економічним впливом на ринок ЄС. Слід звернути увагу на те, що доступ до ресурсів розглядається як пріоритетний і в концепції сусідства ЄС.

Четвертий критерій участі ЄС у нових зонах вільної торгівлі охоплює політичні аспекти, зокрема, права людини, демократичні цінності, регіональний вплив держав, дотримання ключових багатосторонніх інструментів у стратегії безпеки ЄС.

Зрештою, *п'ятий критерій* визначається ризиком ерозії преференційного доступу на спільний ринок країн-сусідів і країн, що розвиваються. З цієї точки зору, країни, що не мають угоди про вільну торгівлю з ЄС, знаходяться в більш дискримінаційному становищі, порівняно з країнами, що мають більш вільний доступ на ринок ЄС.

Послання також визначає вимоги до змісту майбутніх угод ЄС про вільну торгівлю. Так, ці угоди повинні охоплювати лібералізацію ринку послуг, нові можливості взаємних

інвестицій, захист прав інтелектуальної власності, державні закупівлі, правила конкуренції. Головна увага має надаватися нетарифним бар'єрам, причому для країн-сусідів пропонується механізм регуляторної конкуренції, побудований на правилах ЄС. Слід зазначити, що в цьому документі Україна згадується, насамперед, з точки зору забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

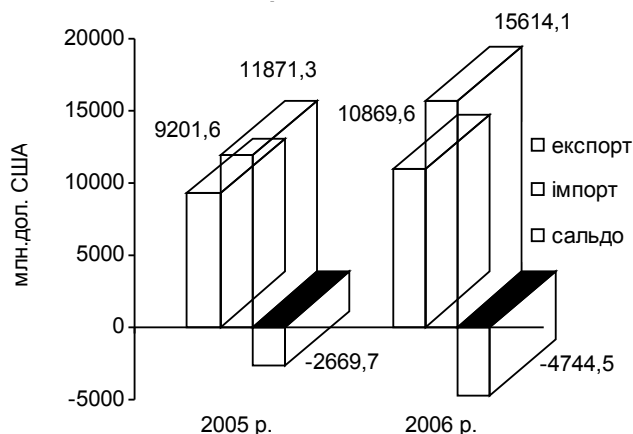
Таким чином, за умов початку переговорів з ЄС, Україні, поряд з головними закономірностями розвитку зон вільної торгівлі у світовій економіці в цілому, треба враховувати особливості комунітарної зовнішньоекономічної політики Європейського Союзу.

За першим критерієм Україна є достатньо перспективним партнером ЄС для створення ЗВТ. Україна має значний потенціал зростання внутрішнього ринку, стабільні та достатньо високі темпи економічного розвитку за останні роки, вже ввійшла до 25 основних торговельних партнерів Союзу.

Експорт товарів з України до ЄС у 2006 р. склав 10869,6 млн.дол., імпорт – 15614,1 млн.дол. (див граф.1). Порівняно з 2005р. експорт збільшився на 18,1%, імпорт – на 31,5%. Негативне сальдо становило 4744,5 млн.дол. проти негативного у сумі 2669,7 млн.дол. у 2005р. Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,7, у 2005р. – 0,8.

У загальному обсязі експорту України доля ЄС становила 28,3%, імпорту – 34,7% (у 2005р. відповідно 26,9% і 32,9%). Головними партнерами, як в експорті, так і в імпорті товарів залишаються Німеччина (1283,8 і 4267,6 млн.дол.), Італія (відповідно 2503,4 і 1465,2 млн.дол.) та Польща (1344,5 і 2109,1 млн.дол.).

Графік 1.
Зовнішня торгівля товарами України з ЄС

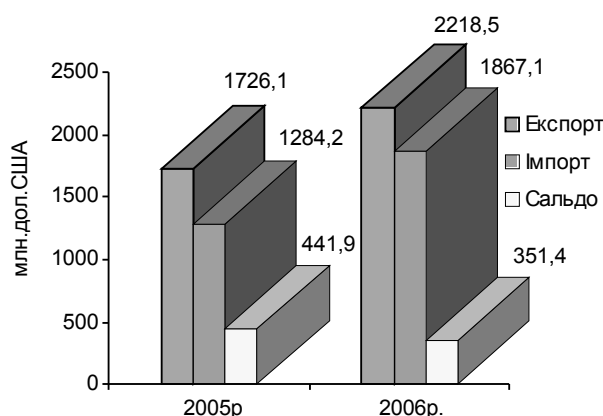
Джерело: [2]

Імпорт послуг до України збільшився на 582,9 млн.дол. Найбільшу питому вагу в загальному обсязі українського експорту до країн ЄС займали транспортні (64,3%), різні ділові, професійні та технічні (16,4%) послуги, імпорту – фінансові (21,1%), транспортні (16,8%), будівельні (7,2%), роялті та ліцензійні (8,1%) послуги. Головними партнерами, на які припадало більше половини обсягу експорту, є – Сполучене Королівство, Кіпр, Німеччина, Бельгія, Угорщина, імпорту – Сполучене Королівство, Кіпр, Німеччина, Австрія (див. граф.2).

У 2006р. експорт послуг України до країн ЄС збільшився на 28,5% і становив 2218,5 млн.дол., імпорт – відповідно на 45,4% і становив 1867,1 млн.дол.; позитивне сальдо зовнішньої торгівлі становило 351,4 млн.дол. (у 2005р. – 441,9 млн.дол.). Питома вага експорту послуг до країн ЄС у загальному обсязі складала 29,6 %, імпорту – 49% (у 2005р. відповідно 28,1% і 43,8%). [2]

Джерело: [7]

Графік 2.
Зовнішня торгівля послугами України з ЄС

За другим критерієм Україна також на сьогоднішній день є перспективним партнером для створення ЗВТ. Економіки як України, так і ЄС є достатньо відкритими (див. табл. 1).

Таблиця 1. Середні імпортні тарифи ЄС та України

Країна	Усі товари		Сировинні товари		Промислова продукція	
	Середня ставка тарифу	Середньозважена ставка тарифу	Середня ставка тарифу	Середньозважена ставка тарифу	Середня ставка тарифу	Середньозважена ставка тарифу
Україна	7,6	3,9	6,8	1,5	7,6	6,4
ЄС	1,8	1,7	2,6	0,9	1,7	2,1

Джерело: [8]

Зі вступом України до СОТ частину обмежень протягом п'яти років буде усунено. Однак з огляду на існування значних тарифних та нетарифних бар'єрів (експортні мита, імпорتنі квоти, різні стандарти якості, складнощі митного оформлення тощо) на шляху європейських товарів на український ринок створення ЗВТ залишатиметься актуальним як для ЄС, так і для України.

Разом з тим, як відмічається у пропозиціях Європейської асоціації «BusinessEurope», середня українська митна ставка у чотири рази перевищує митну ставку ЄС, від України також вимагатимуть відмінити обмеження на торгівлю сировиною, експортні мита, схеми ліцензування імпорту, що мають обмежуючий характер, «ГОСТ»-сертифікати. Високим залишається рівень корупції у державі, що також розглядається у ЄС як суттєвий нетарифний бар'єр у торгівлі з Україною. Також сформульовано вимоги щодо усунення бар'єрів у торгівлі послугами, інвестуванні, правах інтелектуальної власності, державних закупівлях, сприянні торгівлі, використанні інструментів торговельного захисту тощо.

З іншого боку, ЄС постійно критикується торговельними партнерами за наявність значного переліку бар'єрів, які перешкоджають розвиткові світової торгівлі в цілому. Так, Доповідь Секретаріату СОТ "Огляд торговельної політики - ЄС" за 2002 р. згадує 14 основних проблем у розвитку торговельної політики ЄС, які викликають стурбованість торговельних партнерів Союзу. Зокрема, це додаткові вимоги щодо імпорتنих товарів з погляду захисту здоров'я людей, інтересів споживача, підтримки безпеки, охорони довкілля. Підкреслюється суперечливий вплив сільськогосподарської політики Союзу на міжнародну торгівлю, її негативні наслідки для розвитку цієї галузі у країнах, що розвиваються, тому вітається перегляд цієї політики, зокрема у сферах виробництва цукру та молочної продукції. Проблемними залишаються торговельні обмеження для текстильної та сталеливарної продукції, а також практика антидемпінгу. Негативні наслідки для торгівлі також мають бар'єри для фізичних осіб, преференції на двосторонній основі, політика у сфері рибальства, спеціальні ініціативи з прийняття третіми країнами стандартів захисту довкілля та соціальних стандартів. Доповідь також вказує на необхідність зменшення тарифних піків та тарифної ескалації, невиправдану практику субсидій у галузях автомобіле- та суднобудівництва, наявність т.зв., "групових винятків" для збутових систем та технічного обслуговування автомашин. Невирішеним є також питання ПДВ за контрактами з використанням електронної торгівлі. Не є досконалою також система союзного захисту інтелектуальної власності, зокрема географічних назв з третіх країн, як і нові регламенти з *сору-right*. [5] Усунення цих та інших бар'єрів Європейським Союзом може стати основою зустрічних вимог України.

Сучасна структура взаємної торгівлі України з ЄС визначає також важливість створення ЗВТ з точки зору третього критерію. За сучасних умов ЄС розглядає Україну все ж таки як постачальника переважно сировинної продукції. Вагому частку товарної структури українського експорту до країн ЄС склали чорні метали – 24,4%, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки – 13,4%, руди, шлаки та зола – 5,4%, одяг текстильний – 4,8%, електричні машини і устаткування – 4,4%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 4,3%, а також вироби з чорних металів – 3,9%. Основу товарного імпорту з країн ЄС склали котли, машини, апарати і механічні пристрої – 18,2%, наземні транспортні засоби, крім залізничних – 13,5%, електричні машини і устаткування – 10,4%, полімерні матеріали, пластмаси – 7,2%, фармацевтична продукція – 6,1%, папір та картон – 4,4%.

Внаслідок створення як ЗВТ, так і ЗВТ+, особливо у короткостроковій перспективі, відбудеться консервація сировинного характеру експорту з України в ЄС. Ця тенденція ще більш посилиться, беручи до уваги той факт, що ЄС наполягає на скасуванні всіх експортних мит на українську сировинну продукцію (насіння соняшнику, металобрухт, шкіра тощо). Разом з тим, саме сировинний характер експорту обумовлює привабливість України як партнера за третім критерієм.

Відповідно до четвертого критерію ЄС поступово розширював доступ українських виробників до Єдиного внутрішнього ринку Союзу паралельно та у взаємозв'язку з розвитком демократії, політичних реформ, посиленням ролі України як субрегіонального лідера. З 1993 р. ЄС включив Україну до Загальної системи преференцій, у 1994 р. підписав Угоду про партнерство та співробітництво, де було передбачено можливість створення ЗВТ. З 1998 р. ЄС надав ринковий статус окремим українським компаніям в антидемпінговій сфері, а у 2005 р. визнав цей статус за економікою України у цілому. У 2008 р. ЄС зняв останні зауваження щодо експортних мит України та сприяв вступу країни до СОТ.

За п'ятим критерієм Україна є також дуже привабливим партнером для ЄС, беручи до уваги транзитний імпорт до ЄС товарів з Росії та інших країн СНД. Технічно кожна країна може бути учасником необмеженої кількості угод про зону вільної торгівлі. Таким чином, ЗВТ між Україною та ЄС не вимагає від України скасування угод про преференційну торгівлю з іншими торговельними партнерами. Україна матиме право надалі зберігати режим вільної торгівлі з Росією та іншими країнами СНД без будь-яких обмежень. Але ЄС хоче мати не менш сприятливий доступ до потенційно ємного ринку України, ніж інші країни, зокрема Росія, можливо США. ЄС починає конкурувати з іншими країнами за доступ до українського ринку шляхом створення зон вільної торгівлі. Коли Мексика

ввійшла до НАФТА, позиції європейських експортерів були суттєво послаблені на внутрішньому мексиканському ринку.

Таким чином, і Україна, і ЄС мають об'єктивні передумови, потенціал та стимули для створення зони вільної торгівлі, що і зумовило початок 18 лютого 2008 р. відповідних переговорів. Причому сторони попередньо погоджуються, що це буде поглиблена угода про ЗВТ, або ЗВТ+.

Створення ЗВТ з Україною з точки зору європейських партнерів має передбачати:

- повну лібералізацію торгівлі товарами, перш за все промисловою продукцією, у т.ч. енергоносіями, а також сільськогосподарськими товарами, продуктами рибальства тощо, тобто вільний і безперешкодний доступ на відповідні ринки;
- зменшення нетарифних обмежень в Україні у торгівлі промисловими товарами шляхом гармонізації та/або взаємного визнання оцінки відповідності технічним стандартам ЄС (АСАА+);
- зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією у рамках співробітництва у сфері санітарних та фітосанітарних заходів;
- значну лібералізацію ринків послуг;
- забезпечення ефективного регулювання стосовно заохочення та захисту прямих іноземних інвестицій;
- свободу заснування компаній;
- запровадження заходів, спрямованих на поступове забезпечення вільного руху капіталу та здійснення платежів;
- забезпечення прозорості та передбачуваності регулювання внутрішнього ринку України згідно з європейськими та міжнародними стандартами;
- наближення внутрішньої економічної політики України, зокрема у сфері конкуренції, корпоративного управління, захисту прав інтелектуальної власності, державних закупівель, тощо до загальноприйнятних правил міжнародної та європейської практики;
- забезпечення двостороннього митного співробітництва, зокрема спрощення митних процедур та підвищення ефективності діяльності митних органів в контексті сприяння торгівлі;
- запровадження ефективного механізму врегулювання суперечок [2].

Таке широке охоплення напрямків економічного співробітництва згодом обов'язково приведе сторони до необхідності зняття бар'єрів й на шляху руху робочої сили, особливо з України до ЄС.

Включення даного переліку проблем та напрямків означатиме фактично трансформацію угоди про ЗВТ до комплексної економічної угоди, що має за мету поступове формування основ інтеграції України до Єдиного внутрішнього ринку ЄС.

Оцінки економічних наслідків створення ЗВТ між Україною та ЄС вже мають свою історію. Одним з перших було дослідження Brenton P. Він показав, що за умов ЗВТ можливе зростання імпорту промислової продукції з ЄС в Україну приблизно на 10%, експорту з України до ЄС – на 15%; імпорт сільськогосподарської продукції з ЄС в Україну може зрости на 60%, експорт з України до ЄС – на 50% [11].

Дослідження «Аналіз перспектив торгівельних відносин між Україною та ЄС у контексті переговорів щодо розширеної угоди», здійснене на замовлення Генерального директорату з торгівлі Єврокомісії [1], також свідчить про перевагу позитивних економічних ефектів для обох сторін. Найбільш цікаві результати цього дослідження наводяться у наступній таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2. Основні економічні ефекти зони вільної торгівлі ЄС-Україна

Змінна величина	Україна	ЄС
Розширена ЗВТ (короткострокова перспектива)		
Добробут (% зміна)	2,261	0,007
Дохід (фактори виробництва та податки, млрд. дол.США)	0,060	8,526
Заробітна плата кваліфікованої робочої сили (% зміна)	2,496	0,009
Заробітна плата некваліфікованої робочої сили (% зміна)	3,066	0,009
Розширена ЗВТ (довгострокова перспектива)		
Добробут (% зміна)	5,285	0,011
Дохід (фактори виробництва та податки, млрд. дол.США)	0,061	8,527
Заробітна плата кваліфікованої робочої сили (% зміна)	4,355	0,009
Заробітна плата некваліфікованої робочої сили (% зміна)	4,970	0,008
Обмежена ЗВТ (короткострокова перспектива)		
Добробут (% зміна)	1,216	0,007
Дохід (фактори виробництва та податки, млрд. дол.США)	0,059	8,526
Заробітна плата кваліфікованої робочої сили (% зміна)	1,547	0,006
Заробітна плата некваліфікованої робочої сили (% зміна)	1,789	0,006
Обмежена ЗВТ (довгострокова перспектива)		
Добробут (% зміна)	3,295	0,009
Дохід (фактори виробництва та податки, млрд. дол.США)	0,060	8,527
Заробітна плата кваліфікованої робочої сили (% зміна)	2,817	0,006
Заробітна плата некваліфікованої робочої сили (% зміна)	3,093	0,005

Джерело: [1].

Результати свідчать про те, що за умови укладення поглибленої Угоди про вільну торгівлю, яка передбачає найбільшу інтеграцію, у довгостроковій перспективі можна досягти позитивних змін у добробуті населення в усіх визначених секторах. Позитивні зміни у добробуті населення становлять 5,285% для України, на відміну від ЄС – 0,011%. Загалом передбачається, що ЗВТ не стане грою з нульовою сумою, а більш поглиблена зона вільної торгівлі підвищить добробут населення на відміну від більш обмежених сценаріїв. Спостерігатиметься значне зростання фактичної заробітної плати як кваліфікованої, так і некваліфікованої робочої сили в Україні та ЄС. Порівняно з 2004 роком відповідне зростання складатиме у довгостроковій перспективі 4,355% для кваліфікованої та 4,970% для некваліфікованої робочої сили та 2,817% і 3,093%, відповідно у короткостроковій перспективі. Щодо галузі транспортного устаткування в Україні, сценарії вказують на зменшення цін на 10,8% та 10,9%, відповідно. Значне зменшення цін має місце у галузі переробки рису та цукру (-3,8%, -3,7% та -2,1% за умов поглибленої угоди (у довгостроковій та короткостроковій перспективі) та у короткостроковій перспективі обмеженого сценарію, відповідно), готового одягу (-3,8%, -3,7% та -2,8%) та шкіряної продукції (-6,7%, -6,7%, -5,8%). Також варто зауважити, що загальний макроекономічний аналіз свідчить про більш адекватне зростання заробітної плати некваліфікованої робочої сили порівняно з заробітною платою кваліфікованих кадрів.

Зауважимо, що вигоди для ЄС будуть досить незначними через асиметричність економічних відносин: на Україну припадає дуже мала частка торгівлі ЄС (у 2005 році вона становила 0,7% імпорту ЄС та 1,2% загального експорту товарів ЄС). Ефект від ЗВТ для України буде сильнішим, хоча, можливо, й не одразу відчутним для усєї економіки. Здобутки для добробуту будуть зумовлені скасуванням субсидій, відкриттям місцевих ринків та зниженням тарифів. Суттєво більший ефект можна буде спостерігати лише у випадку глибшої інтеграції між ЄС та Україною.

Аналогічні висновки сформульовано і в інших дослідженнях [4;6;7].

Проте основний потенційний наслідок вільної торгівлі між ЄС та Україною – це сигнал для інвесторів, якій, у поєднанні з поглибленням економічних та політичних реформ України, може привести до значних структурних зрушень в українській економіці, стати основою внутрішньогалузевої та внутрішньоукладної технологічної моделі інтеграції українських виробників та споживачів до Єдиного внутрішнього ринку Співтовариства.

Вільна торгівля у галузі промисловості може забезпечити зміну структури української економіки у середньостроковій перспективі як це було у випадку нових членів

ЄС декілька років тому. Зокрема, у Польщі початок лібералізації торгівлі промисловими товарами з ЄС було покладено в 1994 році, коли ЄС скасував тарифи на промислові товари походженням із Польщі, за винятком текстильної продукції та сталі. Створення ЗВТ промисловими товарами було завершено у 2002 році. Лібералізація була асиметричною, оскільки ЄС знижував свої тарифи швидше. Поступове скасування тарифів призвело до змін структури товарів польського експорту. У 1995 році (тобто на другий рік після впровадження угоди про ЗВТ), коли на основі Європейської угоди польські промислові товари за винятком сталі та текстилю могли потрапляти на ринок ЄС без мита, польські компанії й надалі експортували до ЄС в основному продукцію сталеливарної та текстильної промисловості. Частка цих груп у польському експорті до ЄС складала третину від загальних обсягів. Вартість експорту в ЄС продукції цих секторів зростала з року в рік; що стосується продукції металообробки, то ця вартість зросла до 2003 року майже вдвічі. Однак у цей час відбулись структурні перетворення, і інші галузі промисловості розпочали експансію своєї продукції на ринки ЄС значно швидшими темпами.

В результаті безтарифний доступ стимулював експортоорієнтоване виробництво машинного та транспортного обладнання, частка якого в структурі польського експорту до ЄС складає наразі 40%. Експорт машинного обладнання збільшився майже в сім разів протягом 1995-2003 років.

Торгівля промисловими товарами може сприяти довгостроковому розвитку країни, збільшуючи її привабливість для іноземних інвестицій. У свою чергу, збільшення потоків інвестицій є вигідним для обох сторін. Інвестори з ЄС зможуть отримати більші прибутки, оскільки економіка України росте швидше, ніж у більшості розвинутих країн ЄС, Україна має великий внутрішній ринок та утримуватиме високий темп розвитку за умов ефективної економічної політики. Приплив іноземного капіталу допоміг би підтримати розвиток вітчизняного виробництва та провести реструктуризацію економіки. Прямі іноземні інвестори можуть сприяти передачі досвіду та технологій, стимулювати конкуренцію, підвищити продуктивність українського промислового та сільськогосподарського секторів, так як це було в усіх нових країнах-членах ЄС. У випадку України їх роль є також важливою для розвитку вітчизняних фінансових ринків. Прямі іноземні інвестори можуть також допомогти у розвитку конкурентного ринку праці та сприяти розповсюдженню позитивних ефектів в інші сектори. Очікується, що зниження бар'єрів у торгівлі промисловими товарами між ЄС та Україною може стимулювати приплив такого капіталу в Україну.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки.

По-перше, угода про зону вільної торгівлі матиме позитивний вплив як для економіки України, так і для ЄС, однак слід зазначити, що відносно більш позитивні наслідки буде мати Україна як за показниками економічного добробуту, так і за показниками зростання заробітної плати.

По-друге, більші позитивні наслідки як для України, так і для ЄС, очікуються від реалізації саме розширеної угоди про зону вільної торгівлі у коротко- і довгостроковій перспективах одночасно з регуляторним зближенням.

По-третє, реалізація позитивних впливів на практиці залежить в основному від здатності саме української сторони адаптуватися до нових умов торгівлі з ЄС. Причому, практична реалізація переваг від створення ЗВТ залежатиме від всіх акторів українського ринку: уряду, виробників, експортерів, імпортерів, споживачів.

По-четверте, в короткотерміновій перспективі як розширена, так і обмежена ЗВТ України з ЄС веде до збереження нераціональної (сировинної) структури експорту України до ЄС. Фактично, як і вступ до СОТ, ЗВТ буде «консервувати» таку структуру, але, як і у випадку з новими країнами-членами ЄС Україна матиме шанси радикально змінити структуру експорту у середньо- та довгостроковій перспективі у бік галузей з більшою доданою вартістю.

По-п'яте, реалізувавши угоду про ЗВТ на практиці, ЄС намагається отримати вільний доступ на доволі перспективний для себе ринок України швидше за інших розвинутих держав, суттєво послабивши їх позиції. За подібним сценарієм розвивалися події на ринку Мексики при формуванні НАФТА, коли американський експорт фактично витіснив європейський з ринку цієї країни. Деякі аналітики, проводячи порівняння, висловлюють думку, що «Україна для ЄС – все одно, що Мексика для США».

По-шосте, майбутня поглиблена угода про вільну торгівлю між Україною та ЄС фактично формуватиме основи інтеграції української економіки до Єдиного внутрішнього ринку Європейського Союзу шляхом усунення бар'єрів для руху товарів, послуг, капіталу, частково робочої сили та регуляторної конвергенції на основі *aquis communautaire*.

Література

1. __, „Аналіз перспектив торговельних відносин між Україною та ЄС у контексті переговорів щодо розширеної угоди” Ref: TRADE06/D01. Підготовлений ECORYS (research and consulting) Роттердам, 13 грудня 2007 року.

2. www.me.gov.ua – офіційний сайт Міністерства економіки України.

3. __Шнирков О.І. „Торговельна політика країн Європейського Союзу”. – Київ, видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005р.

4. «Перспективи поглибленої вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною» Звіт на виконання контракту 2005/S 89-085795 генерального директорату з питань торгівлі Європейської комісії. Центр Європейських політичних досліджень, Брюссель; Інститут світової економіки, Кіль; Міжнародний центр перспективних досліджень, Київ. 16 лютого 2006 року.

5. Шнирков О.І. „Європейський Союз у зонах вільної торгівлі”// Національна безпека і оборона №7, 2007р. С 66-68.

6. „Дослідження економічних передумов та можливих наслідків від створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС”. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Київ – 24 січня 2007 року.

7. Emerson M. (Pr. Director) and others. The prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine. Brussels, 2006.

8. Businesseurope position on an EU-Ukraine Free-trade Agreement (FTA), 29 January 2008.

9. *Communication from the Commission. European Neighborhood Policy. Strategy Paper.* – SEC, 2004: дд.564, 565, 567-570.]

10. Global Europe: Competing in the World. – http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm

11. Brenton P. Trade policies in the EU and Ukraine: Implications for a free trade agreement/ Prepared under EES Project UK 26: Study on the economic feasibility, general economic impact and implications, of a free trade agreement between the European Union and Ukraine according to the Partnership and Cooperation Agreement. – Brussels. 2000.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ БУДІВНИЦТВА ГАЗОПРОВОДУ «БІЛИЙ ПОТІК» (GUEU - WHITE STREAM)

Згідно з загальноприйнятими світовими стандартами енергетичної безпеки, постачання енергоносіїв з одного джерела не повинно перевищувати для країни 25%. Лише за такої умови держава може розвиватися енергетично незалежна. Протягом усіх років незалежності енергетична безпека України залишається вразливою і негарантованою, оскільки наша держава енергетично залежна від Росії: на 90% по нафті та на 60% по газу.

Останні роки довели необхідність пошуку альтернативних джерел енергопостачання для нашої держави, оскільки в сучасному світі енергетичний фактор може бути використаний як суттєвий важіль впливу не тільки на економічний, але й на політичний суверенітет будь-якої країни. Так звана „газова криза” у відносинах з Росією продемонструвала, що для України завдання диверсифікації постачання енергоносіїв було і залишається першочерговим.

Гострий дефіцит природних енергетичних ресурсів в Україні ставить проблему диверсифікації енергоносіїв серед найбільш пріоритетних і життєво важливих для нашої держави. У вирішенні цієї проблеми велике значення має досвід країн Західної Європи, до переважної більшості яких енергоносії надходять із 5-8 джерел. США отримують енергоносії з 60 країн світу. Об’єктивно диверсифікація допоможе Україні розв’язати проблему уникнення монополії Росії і внаслідок цього створити умови для конкуренції й оптимізації ціни на енергоносії, а також сприятиме інтеграції української економіки в економіку європейських країн.

Україна отримує основні обсяги енергоносіїв (газ, нафта, ядерне паливо) або з одного джерела – Росії, або з центральноазійських країн існуючою системою нафтогазопроводів через територію Росії. В цих умовах залежність енергетичного сектору і економіки України в цілому від імпортних поставок енергоносіїв є критичною.

Оскільки, частка імпорту енергоносіїв в наступні 10-15 років залишатиметься в нашій країні на високому рівні, послідовна і ефективна державна політика в сфері диверсифікації постачання енергоносіїв має бути одним з першочергових завдань енергетичної безпеки України.

Серед не багатьох проектів диверсифікації постачання енергоресурсів в Україну проект газопроводу «Білий потік» або GUEU (Грузія - Україна - Євросоюз) розглядається експертами як найбільш перспективний і реалістичний з огляду на велику зацікавленість в його здійсненні з боку Євросоюзу. Пропозиція Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко щодо участі Євросоюзу у спорудженні газопроводу «Білий потік» з Туркменії через Азербайджан, Грузію і Україну в Європу, з якою вона виступила 28 січня 2008 р. у Брюсселі на засіданні комітету з питань закордонних справ Європарламенту, привернула увагу європейської громадськості та експертів у сфері енергетики до цього проекту [1].

У 90-х роках минулого століття проект газопроводу «Білий потік» називали "проектом майбутнього", або "газом, вільним від політичного тиску". Передбачалося, що газопровід зможе з'єднати газові родовища Центральної Азії та Ірану з європейськими країнами через територію Грузії, України і можливо Румунії.

Ініціатором розробки проекту є міжнародний консорціум "Грузія - Україна - Євросоюз - Трубопровід" (GUEU-White Stream Pipeline Company), в який входять інжинірингові і консалтингові компанії Pipeline Systems Engineering (PSE) і Radon-Ishizumi, а також п'ять компаній з України, Грузії, Азербайджану, Ірану і Туркменістану. В кінці 2006 року була завершена підготовка техніко-економічного обґрунтування проекту.

Вперше проект газопроводу був представлений 16-17 березня 2006 р на 5-ій міжнародній конференції з питань нафти, газу і енергетики "GIOGIE - 2006", що проходила в Тбілісі. Презентації проекту відбувалися також 11 травня 2007 року на Енергетичному форумі у Відні і 10-11 жовтня 2007 на Енергетичному саміті у Вільнюсі.

Проект газопроводу "Білий потік" розглядається проектантами як відгалуження від Південно-Кавказького газопроводу «Баку-Тбілісі-Ерзрум». На думку одного з керівників проекту Р. Пірані, будівництво трубопроводу займе не менше п'яти років і обійдеться приблизно в 2 млрд. дол. Він вважає, що каспійські запаси газу настільки великі, що об'єм перекачуваного з Азербайджану до Європи газу можна буде збільшити в кілька разів. Передбачається, що введення в дію газопроводу «Білий потік» сприятиме активізації видобутку газу як на родовищі «Шах-Деніз», так і на глибоководних родовищах «Азері-Чіраг-Гюнешлі». (Протягом 2008 року планується довести видобуток газу на цих родовищах до 700 тис. барелів на добу. Загальний обсяг запасів газу на морській платформі «Умід» оцінюється в 200-300 млрд. кубометрів) [2].

Довідково: газове родовище „Шах-Деніз” розташоване на дні Каспійського моря. Учасниками проекту є: BP Azerbaijan (оператор - 25,5%), Statoil - 25,5%, ДНКАР, ЛУКойл, NICO і TOTAL по 10%, ТРАО - 9%. Запаси родовища "Шах-Деніз" оцінюються в 1 трлн. куб. газу. і більше 100 млн. тонн конденсату. Видобуток газу розпочато 15 грудня 2006 року. Глибина першої експлуатаційної свердловини становить 6500 м. Вона пробурена на глибині моря в 100 м. На даний час природний газ із родовища "Шах-Деніз" поставляється в розподільну систему Азербайджану і в Південно-Кавказький газопровід.

Технічні характеристики проекту газопроводу «Білий потік».

Спорудження газопроводу має пройти 3 фази, при цьому кожна фаза потребуватиме прокладення окремого трубопроводу. Перша фаза трубопроводу дозволить транспортувати 8 млрд. куб. м. газу на рік з азербайджанського підводного газового родовища «Шах-Деніз». Друга фаза має збільшити потужність газопроводу ще на 8 млрд. куб. м. газу. Передбачається, що у разі надходження газу із Туркменії, Казахстану та Ірану, потужність газопроводу на третій фазі його розвитку могла б сягнути 32 млрд. куб. м. газу на рік. Підводна частина трубопроводу діаметром 24 дюйми проляже на глибині близько 2000 метрів. Діаметр наземного трубопроводу - 42 дюйми. Передбачається, що прокладку підводної частини газопроводу «Білий потік» здійзнять італійські компанії «ENI» та «Saipem», які вже набули досвіду під час прокладання російсько-турецького газопроводу «Блакитний потік».

Підводна частина газопроводу “Білий потік“ у певному місці має перетнутись з російським газопроводом “Голубий потік“ що має бути відповідно узгоджено з російською стороною.

Дані про довжину різних ділянок газопроводу «Білий потік»

Варіант I спорудження газопроводу

Маршрут газопроводу	Довжина трубопроводу в км.
По території Грузії	115 км.
По дну моря від Супси до Феодосії	630 км.
По території Криму	215 км.
По дну моря від Криму до Румунії	395 км.
Всього:	1355 км.

Варіант II спорудження газопроводу

Маршрут газопроводу	Довжина трубопроводу в км.
По території Грузії	115 км.
По дну моря від Супси до Констанци	1120 км.
Всього:	1235 км.

Пройшовши територією Грузії, газопровід „Білий потік” з району Супси має пролягти по дну моря до України (GUEU) або Румунії (GREU). Український варіант газопроводу в політичному і технічному вимірах вважається більш оптимальним і вигідним. Проте якщо на час спорудження газопроводу українські газотранспортні системи України опиняться під контролем Росії, то пріоритетним стане румунський варіант газопроводу. До переваг румунського варіанту розробники проекту і потенційні експортери газу відносять політичну стабільність Румунії, її членство в ЄС і НАТО. Проте при цьому варіанті спорудження газопроводу необхідно буде встановлення плавучих компресорних станцій у відкритому морі, що пов’язано з певними технічними труднощами. Очевидно, що румунський варіант більш витратний і технологічно складний.

Якщо газопровід «Білий потік» буде приєднано до газотранспортної системи України, то вона має бути пристосована до європейських стандартів експлуатації і управління. Потенційна участь України в Енергетичній спільноті Євросоюзу відкриває такі можливості. За таких умов каспійський газ транспортуватиметься українською газотранспортною системою до Польщі і з неї в інші країни Європи. Газотранспортна система України вже сьогодні має певні невикористані резерви, які можуть збільшитися у разі, якщо Росія зменшить експорт газу в Європу через територію України. Пропускна спроможність українських газопроводів здатна більш ніж наполовину забезпечити попит всієї Центральної і Східної Європи на газ.

Проектанти газопроводу «Білий потік» вважають, що його важливою перевагою перед «Набукко», який має проходити через нестабільні райони Туреччини», є той факт, що при його будівництві може бути використана існуюча інфраструктура Південного Кавказу, України і Європи, що значно здешевить його вартість [3].

Позиції причетних країн і ЄС щодо проекту газопроводу «Білий потік»:

Азербайджан. Позиція Азербайджану щодо експорту газу дуже проста: «Вітається кожен, хто хоче і може транспортувати азербайджанський газ в Європу». Азербайджан вже дав згоду на участь в проектах «Набукко» і «Білий потік». Питання

спільної участі Азербайджану і України в реалізації проекту «Білий потік» обговорювалися президентами України і Азербайджану В. Ющенком та І. Алієвим на зустрічі в рамках економічного форуму в Давосі в кінці січня 2008 р., а також кількома днями пізніше на зустрічі у Києві міністра палива та енергетики Ю. Продана з послом Азербайджану в Україні Т. М. Алієвим.

Проте це не значить, що Азербайджан утримується від участі в інших альтернативних проектах. Так, вже протягом тривалого часу ВАТ «Газпром» і норвезька компанія Statoil ведуть переговори про покупку газу з азербайджанського родовища «Шах-Деніз» [4]. З економічної точки зору для Баку це буде вигідно, оскільки на сьогоднішній день компаній, що цікавляться каспійським газом більш ніж достатньо, проте справа до конкретики поки що не доходить. Пропозиції «Газпрому» можуть бути привабливі хоч би тому, що між Азербайджаном і Росією існує газопровід Гаджікабул-Моздок, який сьогодні простоює. Отже, без зайвих витрат по цьому маршруту з «Шах-Деніза» можна вже через кілька років експортувати близько 10 мільярдів кубометрів газу. Якщо «Газпрому» вдасться домовитись про отримання газу із «Шах-Денізу» у великих обсягах, то можливості реалізації таких проектів як «Набукко» і «Білий потік» будуть значно послаблені.

При цьому слід мати на увазі, що крім Росії, на енергетичну політику Баку мають великий вплив такі держави як США, Туреччина, Іран, а також ЄС.

Україна зацікавлена у вивченні азербайджанського досвіду з метою його застосування для видобутку енергоносіїв на українському шельфі Чорного моря. Разом з Грузією, Литвою і Польщею, Україна та Азербайджан є сторонами міжвідомчої угоди про співпрацю у сфері енергетики, яка була підписана в рамках Енергетичного саміту у Вільнюсі у жовтні 2007 р. Цією угодою передбачено створення повноцінної юридично-правової бази для реалізації проекту нафтопроводу «Одеса–Броди–Плоцьк» як міжнародного. Передбачається, що подібна угода щодо участі зазначених країн в реалізації проекту газопроводу «Білий потік» буде підписана на третьому Енергетичному саміті у Києві у травні 2008 р.

Співпраця з Азербайджаном у нафтогазовій галузі може бути реалізована в трьох напрямках. Перший із них – формування з азербайджанськими компаніями спільних структур, які б могли працювати на обох ринках над видобутком, розвідкою нафти та реалізацією нафтопродуктів. Другим напрямком могло б стати освоєння та транспортування азербайджанської та казахської нафти на європейський ринок нафтопроводом «Одеса-Броди-Плоцьк». Третім напрямком може бути формування

спільних позицій з питань поставок газу по маршруту «Каспій-Україна-ЄС», тобто шляхом реалізації проекту газопроводу «Білий потік».

Позиція Туркменістану. За різними оцінками, газові запаси Туркменії складають від 2 до 7 трлн. Туркменістан видобуває близько 70 млрд. куб. м. газу на рік. Із них близько 8 млрд. експортується до Ірану, до 45 млрд. закуповує «Газпром» для постачання на український ринок, решта споживається на внутрішньому ринку. Враховуючи, що потреба ЄС в природному газі до 2015 р. зросте до 700 млрд. куб. м., а його імпортна частка збільшиться до 75%, туркменський газ, обсяг видобутку якого до 2015 р. зросте до 120 млрд. куб. м., може лише частково задовольнити потреби Євросоюзу в енергоресурсах.

Слід відзначити, що останнім часом Туркменістан почав переглядати свою газову стратегію. Ашхабад оголосив, що планує провести міжнародний аудит на найбільших газових родовищах країни Гунорта Іюлотань і Осман для точнішого визначення їх запасів. Цим кроком Туркменістан має намір вирішити дві задачі: привернути іноземних інвесторів для розробки своїх родовищ і довести можливість диверсифікації експорту газу на світові ринки.

У середині листопада 2007 р. комісар ЄС з питань енергетики А. Пієбалгс за підсумками зустрічі з президентом Туркменістану Р. Бердимухаммедовим в рамках міжнародної нафтогазової конференції в Ашхабаді повідомив, що туркменське керівництво позитивно зустріло пропозицію налагодити пряме постачання Європи туркменським газом. У свою чергу Г. Бердимухаммедов повідомив, що Туркменістан відкритий зарубіжним інвестиціям у нафтогазову галузь країни. Раніше уряд Великобританії підписав з Туркменією меморандум про взаєморозуміння, що дає британським компаніям можливість отримати доступ до видобутку туркменського газу.

Після смерті С. Ніязова російське керівництво вступило в політичну гонку з американськими і європейськими конкурентами за прихильність нового глави Туркменістану Г. Бердимухаммедова. Якщо Євросоюз за підтримки США вже давно пропонує Ашхабаду побудувати Транскаспійській газопровід, то Росія намагається також зацікавити Туркменістан в стратегічному для неї Прикаспійському газопроводі, який проходитиме по території Росії, Казахстану і Туркменістану. Заради цього проекту Росія готова пожертвувати навіть своїм контрактом до 2009 року з фіксованою ціною на туркменський газ в 100 дол. за 1 тис. куб. м. При цьому не можна виключати, що туркменська сторона, декларуючи готовність спорудження прямого газопроводу до Європи, використовує це як важіль тиску на «Газпром» при визначенні ціни на туркменський газ для Росії на 2008 рік. Схоже, що ця тактика Ашхабада принесла

йому бажані дивіденди. Згідно з умовами угоди, підписаної з «Газпромом» 27 листопада в Ашхабаді, у першому півріччі 2008 р. ціна на туркменський газ для Росії складатиме 130 дол. за 1 тис. куб. м., а в другому - 150 дол. [5].

Погодившись із збільшенням ціни на туркменський газ, Росія знизилася його привабливість для проектів газопроводів «Набукко» і «Білий потік», оскільки до цього часу одним із основних аргументів на користь згаданих проектів була низька собівартість туркменського газу. Збільшення ціни на газ значно знижує рентабельність згаданих проектів.

Схоже, що заява Ю. Тимошенко в Брюсселі про участь Туркменістану в проекті «Білий потік» не була в достатній мірі узгоджена з туркменською стороною. Так, 30 січня МЗС Туркменістану заявило про те, що у відповідності із міжнародною практикою, офіційні повідомлення про проекти будівництва міжнародних трубопровідних систем пропонуються державами, що є виробниками енергоносіїв, після проведення відповідних переговорів і консультацій з іншими зацікавленими сторонами.

Коментуючи згадану заяву МЗС Туркменістану, один із керівників консорціуму і «GUEU-White Stream Pipeline Company» Р. Пірані зазначив, що його компанія ще не вела переговори з Туркменістаном стосовно постачання газу, оскільки на першій фазі функціонування газопроводу «Білий потік» газ буде надходити виключно із азербайджанського родовища «Шах-Деніз».

Українсько-туркменська співпраця у сфері енергетики (особливо постачання газу) є дуже важливою. На даний час існує низка домовленостей на вищому рівні, які стосуються зокрема можливості створення газотранспортного консорціуму для транзиту газу до України і ЄС по територіях Туркменістану, Казахстану, Росії і України. У разі реалізації цього проекту, Туркменістан міг би поставляти до України щорічно 60-70 млрд. куб. м газу. Проте Росія заблокувала цей проект, оскільки їй вигідніше купувати газ в Туркменії і продавати його Україні та іншим країнам, при цьому залишаючи за собою контрольні функції.

Серед інших домовленостей, які мають бути втілені в життя, - збереження за Туркменістаном функції стратегічного постачальника газу до України та розробка плану дій з питань українсько-туркменської співпраці в паливно-енергетичній сфері до 2009 р.

Казахстан має намір збільшити видобуток газу з 29,6 млрд. куб. м. в 2007 році всього до 114 млрд. куб. в 2020 році, тому немає підстав очікувати на серйозну і вагому участь цієї країни в проекті «Білий потік».

Позиція Туреччини. Останніми роками Анкара, прагнучи закріпити за Туреччиною статус найважливішого транзитного вузла енергетичних комунікацій, успішно співпрацює з постачальниками і споживачами енергоресурсів на Заході і Сході. Разом з тим, Туреччина вельми ревниво відноситься до спроб різних країн реалізувати принцип диверсифікації транзиту енергоносіїв. Будь-який альтернативний маршрут поставок каспійських енергоносіїв у Європу розглядається в Анкарі як такий, що шкодить національним інтересам Туреччини. У турецьких ЗМІ і виступах політологів досить часто приводяться твердження про подвійні стандарти політики США і Європейського Союзу. Так, США і Великобританія звинувачуються в проведенні політики, спрямованої на ізоляцію Туреччини, обмеження її відносин з державами Центральної Азії в енергетичній сфері [6].

Розглядаючи газові ресурси Центральної Азії, як важливий економічний чинник розвитку її економіки і забезпечення транзитного потенціалу, Туреччина вельми недоброзичливо сприймає наміри спорудження газопроводу по дну Чорного моря з Грузії до України або до Румунії. У турецьких ЗМІ проект цього газопроводу розглядається як такий, що немає ні економічного, ні технологічного сенсу в умовах, коли реалізується проект «Набукко».

Туреччина дорікає Грузії в тому, що її участь в проекті «Білий потік» обумовлене зовнішніми впливами, маючи на увазі США. Проте, на наш погляд, справа не в зовнішніх впливах, а в національних інтересах Грузії. Для Тбілісі важливо мати ще один маршрут транзиту енергоресурсів, що дозволило б дещо дистанціюватися від Туреччини, економічна і політична залежність від якої постійно посилюється.

Намагаючись перешкодити реалізації проекту «Білий потік», Туреччина навіть вдається до шантажу, погрожуючи скооперуватися з «Газпромом» і оперативно протягнути наземне відгалуження російський-турецького підводного газопроводу «Блакитний потік» до болгарського узбережжя і далі в Європу. Ця ідея підтримується також Угорщиною, яка прагне до диверсифікації енергоджерел участю не тільки в американських, але і в російських проектах. Така позиція Туреччини викликала велике незадоволення у Вашингтоні. У зв'язку з цим деякі аналітики вважають, що Вашингтон може вдатися до політичного тиску на турецький уряд, спираючись на свою традиційну п'яту колону в Туреччині - турецький військовий істеблішмент, за підтримки якого нещодавно почався процес розгляду у [Конституційному суді](#) республіки звернення генпрокурора країни про заборону правлячої Партії справедливості і розвитку [7].

Позиція Ірану. В Ірані зосереджено 18% світових запасів газу, це 130 трильйонів кубометрів газу. Проте через відсутність капіталів для розробки газових родовищ Тегеран навіть змушений закуповувати газ на зовнішніх ринках, переважно у Туркменістані і Азербайджані. Залучення іноземного капіталу неможливе через санкції США, згідно з якими жодна іноземна компанія не може інвестувати до Ірану більше \$20 млн. Ситуація ускладнюється тим, що основні поклади газу в Ірані знаходяться в південних районах країни, що потребує додаткових витрат для доставки іранського газу в район Південного Кавказу.

Розширення співпраці з Україною у сфері видобутку та транспортування енергоносіїв, розвитку енергетичного та нафтогазового секторів економіки Ірану визначено як один із пріоритетних та перспективних напрямків двостороннього співробітництва. Меморандум між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво на 2003-2007 роки, підписаний 18 вересня 2003, зокрема передбачає співробітництво у галузі енергетики.

Ще в середині дев'яностих з ініціативи української сторони почались активні переговори щодо будівництва газопроводу з Ірану до Західної Європи через територію України. При цьому слід нагадати, що у липні 2005 року українська компанія "Нафтогаз України" вже пропонувала уряду Ірану розглянути варіант прокладки газопроводу по маршруту Іран - Вірменія - Грузія - Чорне море - Україна - Європа. Проте, як зазначив посол Ісламської Республіки Іран в Україні Сейєд Муса Куземі, з певного часу в української сторони немає зацікавленості в продовженні обговорення цього питання. Посол підтвердив що Іран нині активно залучається до реалізації проекту газопроводу „Набукко” [8].

На початку лютого 2008 року міністр закордонних справ Ірану Манучехр Моттакі висловив підтримку його країни проекту газопроводу „Набукко”. Тегеран також виявив зацікавленість в реалізації проекту „Білий потік”, що викликало відверте занепокоєння у Москві і задоволення у Вашингтоні.

Проте згадані заяви іранських дипломатів слід розглядати скоріше як політичні демарші на адресу Москви, яка підтримала прийняту Радою Безпеки ООН резолюцію 1803 від 3 березня 2008 р. по Ірану, згідно з якою санкції відносно Тегерана посилюються, зокрема пропонується в тримісячний термін закрити іранську ядерну програму [9].

Враховуючи ту обставину, що вже давно і ефективно працює газопровід з Ірану до Туреччини, по якому при необхідності каспійський газ міг би доставлятися також і в європейські країни, насправді Іран не має гострої необхідності в участі в проектах

«Набукко» і «Білий потік». З іншого боку, Іран вже давно пропонує транспортувати каспійські енергоносії через свою власну територію до Перської затоки. Проте такий маршрут може бути вигідним лише для Індії і країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, але не європейським. Такі пропозиції теж не влаштовують Росію, оскільки позбавляють її монополії на транспортування казахських, туркменських і узбецьких енергоносіїв.

Також слід взяти до уваги і той факт, що Іран ніколи не взаємодіяв з Росією з енергетичних питань ні на Каспії, ні в Центральній Азії. Схоже, що Іран використовує свої політичні "альтернативні пропозиції" лише для того, щоб примусити зважати на себе всіх ключових гравців в енергетичних комбінаціях в Чорноморській-Каспійському регіоні.

Перспективи українсько-іранського співробітництва в енергетичній сфері пов'язані певним чином з небезпекою формування негативного міжнародного іміджу України, оскільки Іран кваліфікується Європейським Союзом, США і ООН як порушник глобального режиму нерозповсюдження ядерної зброї, а також державо-спонсором міжнародного тероризму. Проте слід зазначити, що радикалізм політичних рішень ЄС стримується економічною зацікавленістю низки європейських держав (Італії, Німеччини, Франції, Великої Британії) розвивати двостороннє співробітництво з Іраном.

Позиція США. Енергетичний компонент політики США в Чорноморсько-Каспійському регіоні передбачає реалізацію наступних завдань:

- розширення напрямів і шляхів транспортування нафти і газу з регіону в обхід території Росії та Ірану (проекти газопроводу "Баку-Тбілісі - Ерзерум", „Набукко”, „Білий потік” та ін.);
- сприяння спорудженню Транскаспійських газо і нафтопроводів;
- сприяння доступу країн Східної і Західної Європи до родовищ газу і нафти Каспійського регіону з метою зменшення їх енергетичної залежності від Росії;
- поетапна переорієнтація економіки і енергоресурсів країн Південного Кавказу і Центральної Азії на Захід.

Вашингтон відводить вельми важливу роль **Грузії і Азербайджану** у стримуванні поширення впливу Росії в Закавказзі. Грузія розглядається у Вашингтоні як опорна країна, що має важливе геостратегічне значення для поширення американського впливу в Чорноморсько-Каспійському регіоні і на Кавказі. Азербайджан потрібен Сполученим Штатам не тільки через енергетичні ресурси цієї країни, але і як плацдарм для експансії в Каспійському регіоні і здійснення тиску на багатий нафтою Іран.

Відносини між США і **Казахстаном** останнім часом стрімко розвиваються, наближаючись до рівня стратегічних. В рамках "х'юстонської ініціативи", з якою виступили Н. Назарбаєв і Д.Буш ще у грудні 2001 року, протягом наступних десяти років США мають намір інвестувати в нафтогазову галузь Казахстану- 200 млрд. дол.

Після зміни влади в Ашхабаді Сполучені Штати надають великого значення розширенню зв'язків з **Туркменістаном**. США готові надати різнобічну допомогу президентові К. Бердимухаммедову в реалізації його програми диверсифікації маршрутів експорту туркменських енергоносіїв. Зокрема, адміністрація Дж. Буша намагається зацікавити нове керівництво **Туркменії** проектом будівництва Транскаспійського газопроводу для постачання туркменського газу через Азербайджан і Грузію на світові ринки [10].

Деякі аналітики пов'язують нещодавнє похвалення політичної атмосфери навколо проекту газопроводу „Білий потік” з недавнім візитом американського сенатора Річарда Лугара до Центральної Азії, Азербайджану та України. Як відомо, в ході цього турне він намагався додати імпульс проектам енергопостачання Європи в обхід Росії.

Позиція Росії. Останнім часом в Москві посилюється побоювання, що Україна, лобіюючи проект газопроводу „Білий потік” може серйозно "перешкодити" реалізації газопровідного проекту "Південний потік", при цьому „забуваючи”, що він призначений саме для обходу української території. Москву також турбує і те, що ЄС і США офіційно підтримують проекти „Набукко” і „Білий потік” і всіляко прагнуть повернути до них газові ресурси всієї Середньої Азії, Ірану і навіть його арабських сусідів [11].

Основні цілі Росії у сфері енергетики в Чорноморсько-Каспійському регіоні полягають в наступному:

- блокування стратегічних проектів експорту енергоресурсів Каспія і Центральної Азії, які знаходяться поза контролем РФ;
- встановлення контролю над енергоресурсами в Каспійському регіоні і Центральній Азії;
- посилення контролю над енергетичним і транзитним простором в Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розробка і ухвалення Газової угоди СНД з метою організації газового ринку в інтересах енергетичної безпеки Росії;
- встановлення контролю над перспективними розробками нафтогазоносних шельфових родовищ в Чорному морі, особливо в його українському секторі;

- блокування діяльності ГУАМ і СДВ з метою запобігання розвитку кооперації і співпраці в енергетичній сфері між країнами-учасницями;
- створення обхідних нафтогазових транспортних артерій з метою посилення політичної і економічної залежності транзитних країн (України, Грузії і Белорусі) від Росії;
- блокування реалізації проектів „Набукко” і „Білий потік” шляхом спорудження газопроводів „Блакитний потік - 2” і „Південний потік” [12].

Позиція ЄС. ЄС послідовно вживає заходи з метою мінімізації статусу Росії як монопольного постачальника енергоносіїв до Європи. У березні 2006 р. Єврокомісія оприлюднила узгоджений документ “Євростратегія сталої, конкурентноздатної і стабільної енергетики”, що визначає сучасні параметри “енергополітики” ЄС. У січні 2007 р. Єврокомісія ухвалила декілька Послань (Communications), в яких підкреслюється важливість політики сусідства для енергетичної стратегії та роль Центральної Азії, Каспію і Чорномор’я в її реалізації. Ці документи містять положення про те, що Євросоюз має виступати єдиним фронтом на переговорах з постачальниками енергоресурсів, передусім Росією.

У квітні 2007 р. Європейська комісія розробила новий документ щодо торгівлі і співпраці у сфері безпеки з чорноморськими країнами під назвою "Black Sea Synergy" (Чорноморська співпраця), який було схвалено на саміті ЄС в червні. Документом зокрема передбачається проведення регулярних зустрічей керівництва ЄС з міністрами закордонних справ шести чорноморських держав, а також Греції, Вірменії, Азербайджану і Молдови з метою обговорення питань отримання газу і нафти з Каспія.

Останнім часом ЄС помітно активізував свій діалог з країнами Каспійського регіону (Азербайджан, Казахстан, Туркменістан) для забезпечення прямого доступу до їх енергетичних ресурсів в обхід Росії. Характерні в цьому відношенні підсумки візитів президента Азербайджану І. Алієва і президента Казахстану Н. Назарбаєва в "столицю ЄС" в кінці 2006 р.

Комісар ЄС з питань енергетики Андріс Пібалгс заявив, що Єврокомісія планує уважно вивчити пропозицію прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко про будівництво нового газопроводу з Туркменістану до Європи. Він також відзначив, що вивчення пропозиції може зайняти біля півроку, оскільки Комісія повинна зважити все «за і проти». За словами А. Пібалгса, Єврокомісія не має сумніву в транзитних можливостях України, проте є і інші питання, зокрема, питання запасів газу в регіоні Каспійського моря. Він відзначив, що Єврокомісія вже заявила про свою підтримку газопроводу „Набукко”, також орієнтованого на постачання туркменського газу до Європи через Туреччину. У

цьому контексті Комісар ЄС підкреслив, що Єврокомісія не хотіла б псувати відносини з Туреччиною, через яку пройде велика частина газопроводу „Набукко”.

Помічник координатора ЄК з питань південних газотранспортних проектів коридору Схід - Захід Брендан Девлін зі свого боку зазначив, що проект „Білий потік” дуже важливий для Європейського Союзу і ЄС зараз знаходиться в процесі прийняття рішення щодо його фінансування. Більш того, ЄС розглядає роль цього проекту в ширшому контексті - формування всього європейського газового ринку, особливо в Центральноевропейському регіоні. Технічно ж фінансування проекту, за словами Б.Девліна, може здійснюватися за допомогою фінансових інструментів реалізації проектів створення єдиної трансєвропейської енергетичної мережі. Колишнього міністра закордонних справ Нідерландів Джозіаса Ван Аартсена, а нині координатора ЄС з питань газового маршруту «Каспійське Море – Близький Схід – Європейський Союз» нещодавно призначено також координатором проекту газопроводу «Білий потік» [13].

* * *

У своїй енергетичній політиці в Чорноморсько-Каспійському регіоні Україна має послідовно відстоювати свої національні інтереси, намагаючись уникати ускладнень у відносинах з конкуруючими між собою основними центрами сили (РФ, США, ЄС) і прагнути до максимально можливого рівня співпраці з ними. Підтримуючи збалансовані відносини з усіма основними гравцями в регіоні, найбільшу увагу Україна має приділяти співпраці з Європейським Союзом, оскільки усі енергетичні проекти, реалізація яких може забезпечити Україні певний рівень диверсифікації джерел енергоносіїв і відтак економічної незалежності, можуть бути реалізованими лише за умови активної участі в них з боку ЄС.

Відсутність нормальної взаємодії між Урядом, Президентом і Верховною Радою в питаннях енергетичної стратегії і проросійська заангажованість частини правлячої української еліти ускладнюють відстоювання національних інтересів держави в енергетичній сфері. Проект газопроводу „Білий потік”, як і інші енергетичні проекти, може бути успішно реалізований лише у разі, коли усі гілки влади в Україні займуть консолідовану позицію. Участь України в газотранспортному проекті „Білий потік” залежить виключно від політичної волі та сконсолідованої позиції українських лідерів. Вкрай бажано, щоб на Енергетичному саміті у Києві у травні 2008.р. Президент України В. Ющенко виступив би з пропозиціями, які були б попередньо погоджені з Верховною Радою і Урядом.

Протягом найближчих місяців і років активність США в Чорноморсько-Каспійському регіоні посилюватиметься, внаслідок чого конкуренція між США і Росією в регіоні може досягти рівня небезпечної конфронтації, що вимагатиме від України певного балансування між двома потугами з одночасним посиленням співпраці з ЄС.

На наш погляд, найбільш конфронтаційною і драматичною буде боротьба між РФ з одного боку і США та ЄС - з другого за енергоресурси Казахстану і Туркменії. В цій боротьбі Москва намагатиметься зберегти контроль над транспортуванням казахстанських і туркменських енергоносіїв, в той час як США і ЄС будуть пропонувати Астані і Ашхабаду проекти транспортування енергоносіїв в обхід російської території через Азербайджан і Грузію. На нашу думку, і Астана, і Ашхабад, які останнім часом виявляють бажання дещо дистанціюватися від Москви у сфері енергетики, погодяться на пропозиції США і ЄС, проте будуть робити це досить обережно, щоб не довести справу до відкритої конфронтації з Росією.

Проект газопроводу „Білий потік” слід розглядати не як альтернативний, а як органічно поєднаний з проектом газопроводу „Набукко” в рамках енергетичного коридору Схід-Захід. Уряду України важливо правильно позиціонувати його. Газопровід «Білий потік», який по суті є відгалуженням від Південно-Кавказького газопроводу (SCP), стане додатковим маршрутом постачання енергоносіїв в Європу, сприятиме суттєвому збільшенню надходження інвестицій у сферу видобутку газу в Каспійському регіоні і забезпечить більші гарантії стабільних поставок газу європейським споживачам. Наявність кількох варіантів постачання каспійського газу в Європу зведе до мінімуму ризику транспортування газу, що є важливою умовою для залучення інвестицій. Проект газопроводу „Білий потік” може бути успішним тільки при синергії дій України, ЄС і каспійських країн, а також підтримці США.

Реалізація проекту „Білий потік” мала б значно більші перспективи за умови залучення газових ресурсів Ірану. Проте на заваді цій перспективі стоїть проблема ядерної програми Ірану і його конфлікт з США та Ізраїлем. У разі застосування ембарго ООН на співпрацю з Іраном в енергетичній сфері, Україна подібно іншим європейським партнерам Ірану зазнає значних збитків і буде змушена залишатись заручником енергетичної політики Росії, або терміново шукати нових партнерів в постачанні газу, вибір яких є дуже обмеженим. На нашу думку, в цій ситуації Україна могла б виступити посередником у конфлікті між США

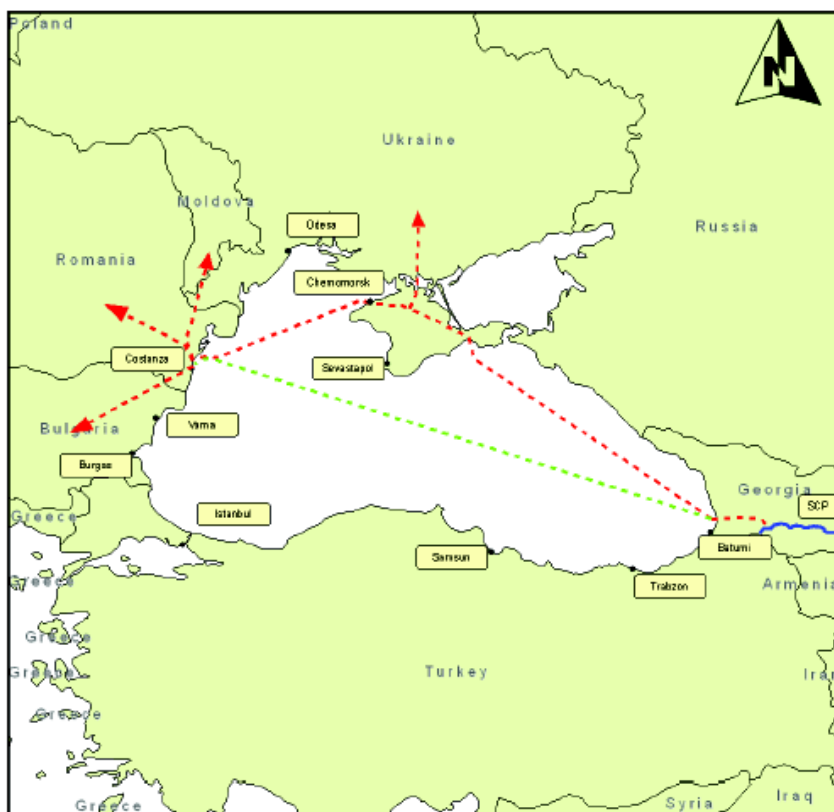
Залученню Ірану до реалізації газотранспортних проектів в Чорноморсько-Каспійському регіоні сприяє політична кон'юнктура, а саме певне дистанціювання Тегерана від Москви через підтримку останньої антиіранської резолюції 1803 РБ

ООН. Якщо раніше офіційні особи Ірану вважали за краще утримуватися від оцінки "газових відносин", що складаються між Росією і Україною, то зараз Тегеран фактично підтримує саму ідею прокладки будь-яких альтернативних російським варіантам доставки природного газу з Каспію на Україну і далі в інші європейські країни.

Очевидно, Україна має виважено ставитись до довгострокового економічного співробітництва з державою, справа якої вже більш року перебуває на розгляді РБ ООН і, не виключено, що її розгляд може завершитись застосуванням економічного ембарго або здійсненням превентивної воєнної операції проти ІРІ. При цьому слід мати на увазі, що беззастережна співпраця Києва з Тегераном може викликати погіршення відносин між Україною та США і Ізраїлем.

Оптимальним розв'язанням цієї проблеми може стати залучення України до широких енергетичних проектів європейського масштабу за участю Ірану, гарантом здійснення яких будуть кілька впливових європейських країн - традиційних стратегічних партнерів США. Разом з тим, необачним було б припинення розвитку вже існуючого потенціалу співробітництва між Україною та Іраном. Використовуючи досвід держави, яка під тиском великих держав позбавилась третього у світі за розмірами ядерного потенціалу, Україна могла б продемонструвати міжнародній спільноті свою активну дипломатичну позицію щодо зміцнення ДНЯЗ, а також налагодити більш конструктивний діалог з Іраном, що сприяло б подальшому розвитку економічної співпраці з ним.

Схема можливих маршрутів газопроводу „Білий потік”.

Список використаних джерел:

1. *Білий потік* загострив конкуренцію
<http://novynar.com.ua/worldabus/22392/print>
2. *Vladimir Socor*. White Stream: additional outlet proposed for Caspian gas to Europe/
<http://economie.moldova.org/stiri/eng/74680/>
3. *Білий потік* загострив конкуренцію
Україна не залишає спроб диверсифікувати постачання газу, повідомляє Новая газета
<http://novynar.com.ua/worldabus/22392/print>
4. *Газпром* заинтересовался Шахденизом.
<http://www.eurasianhome.org/xml/t/digest.xml?lang=ru&nic=digest&pid=2566>
5. *Куртов А.* Энергетическая политика руководства Туркмении.
<http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=1174>
6. *Запад* хочет снизить транзитную функцию Турции за счет Грузии и Украины:
эксперт <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/uzbek/issues/806978.html>
7. *Volkan Özdemir*. Turkey's Role in European Energy Security
<http://www.isdp.eu/files/publications/books/0802energysecurity-6-Yakobashvili.pdf>
8. *Сейед Муса Каземі*: Якщо українські компанії не виконуватимуть свої зобов'язання,
Іран шукатиме нових партнерів <http://www.dt.ua/1000/1600/61231/>
9. *Резолюція СБ ООН 1803 (2008)*
<http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/20733>
10. *США* придумали для каспийской нефти
новую "вокругроссийскую" трубу. Реанимирован проект GUEU
<http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1174885860/>
11. *Притчин С.* Трубопроводная война по всем фронтам.
<http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=1053>
12. *Симонян Ю.* Пунктир стоимостью в 2 миллиарда
http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan/2006/14/stroitelstvo_gazoprovoda/
13. *Еврокомиссия* изучит предложения
Тимошенко о "Белом потоке" - комиссар по энергетике
http://news.a.ua/?id=13478&p=news_economic

*Михайло Гончар,
Керівник енергетичних
програм Центру „НОМОС”*

ЕНЕРГЕТИЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – РФ – ЄС: ВИКЛИКИ ДЛЯ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Перше десятиріччя XXI століття добігає кінця вже за пару років. Воно ознаменувалось нової віхою в європейській політиці. Нею стало застосування енергетичної зброї. І не тільки в українсько-російських газових відносинах, але й у цілому в системі відносин РФ з країнами пострадянського простору. Це стало тривожним сигналом для ЄС, хоча там і надалі часто дотримуються оцінки, що це виключно специфіка відносин пострадянських країн.

I

Найбільш схильними до застосування енергетичної зброї є країни з авторитарними режимами, що володіють значними покладами вуглеводневих ресурсів. До їх числа слід віднести Іран, Венесуелу та РФ. Для України та ЄС, що межують та є енергозалежними від постачань з РФ, серйозне значення має російська енергетична політика, що визначена стратегією РФ, прийнятою 2003 року. Не випадково, що експансивна енергетична стратегія Росії була прийнята в період коли ціна на нафту стала динамічно зростати після тривалого періоду низьких цін в 90-ті роки. Росія непомітно ввела європейський континент в еру енергетичних воєн.

Енергетична війна, як і війна інформаційна чи психологічні операції, не сприймається в масовій свідомості як війна, адже немає вторгнень збройних сил, килимових чи точкових бомбардувань, окупації території, людських жертв, руйнувань міст, промислових об'єктів тощо. Швидше, енергетична війна сприймається або як певна метафора, або, в кращому випадку, через призму економічних явищ – ринкова експансія, поглинання активів, знищення конкурентів, монополізація ринку тощо. Але наслідки війни енергетичної схожі до наслідків війни реальної, більше того, навіть переважають їх. Замість окупації території здійснюється захоплення ринку та активів без збройного

вторгнення. При застосуванні збройних сил частина активів та інфраструктури може бути знищена або їм може бути завдано непоправної шкоди. І в першу чергу, як правило, уражаються енергетичні активи, оскільки одне з стратегічних завдань при здійсненні агресії – ліквідація потенціалу та здатності вірогідного противника до тривалого опору. А знищення чи ураження енергетичної інфраструктури якраз і позбавляє країну-жертву можливості скористатись стратегічними запасами енергії як для забезпечення дій збройних сил, так і для функціонування економіки держави в надзвичайний період.

В результаті війни енергетичні активи лишаються неушкодженими і збільшують ринкову капіталізацію корпорації-«агресора» при здійсненні недружнього поглинання. Через енергетичну війну (блокаду, ембарго, обмеження енергопостачань) економічному потенціалу країни-жертви може бути нанесено відчутних збитків та викликано системні кризові явища, здатні загальмувати або й відкинути країну у своєму економічному розвитку, а також різко зменшити можливості тривалої оборони території у випадку послідувочої збройної агресії. Ми не помічаємо, того, як енергетичні війни увійшли в нашу реальність в період зростання цін на первинні вуглеводневі енергоресурси – нафту та газ.

Базові визначення.

Енергетична зброя – комплексна система застосування енергетичного та інфраструктурного потенціалів країни (корпорації) з метою завдання економічного та політичного ураження вірогідному противнику. Енергетична зброя може застосовуватись у вигляді енергоресурсного та інфраструктурного різновидів.

Енергоресурсна зброя або СН-зброя (СН – хімічний символ вуглеводневих сполук) – системне використання постачання вуглеводневих первинних енергетичних ресурсів (ПЕР - нафта, газ) з нехарактерною для товарних операцій метою економічного ураження вірогідного противника та послідувочого здобуття з його боку політичних та економічних поступок або/та преференцій.

Енергетична інфраструктура – сукупність засобів комунікації для транспортування ПЕР з місць видобутку до місць їх переробки та мережі дистрибуції енергопродукції.

Інфраструктурна зброя – системне використання енергетичної інфраструктури однією країною (корпорацією) з метою переорієнтації енергетичних потоків в обхід іншої країни

зادля здійснення економічного та політичного тиску і отримання послідуєчих поступок та преференцій.

Енергетичні активи – сукупність видобувних, транспортних, переробних потужностей та дистрибуційних мереж, що оперують з ПЕР та виробляють і доставляють енергопродукти кінцевого споживання.

Енергетична експансія – політика країни-продуцента (власника, експортера) ПЕР, що спрямована на пряме або опосередковане захоплення (здобуття, придбання) енергетичних ринків, їх інфраструктури та активів.

Енергетичне ембарго – оголошена енергетична війна, з припиненням (обмеженням) постачання ПЕР з боку країн-продуцентів для країн-споживачів з метою досягнення від них тих чи інших преференцій чи поступок.

Прикладів застосування енергетичної зброї накопичилось немало за період, починаючи з 1 січня 2003 року, коли вперше відбулось повне припинення транзиту нафти з боку російської нафтотранспортної монополії АК „Транснефть” через Латвію в якості „акції помсти за політику дискримінації російської меншини” та небажання уряду Латвії приватизувати морський нафтоперевальний комплекс у Вентспілсі на умовах РФ. Перелік застосування енергетичної зброї чи у енергоресурсному варіанті, чи інфраструктурному включає:

- обмеження постачань газу для Білорусії взимку 2004 р. та 2006 р. з боку ВАТ „Газпром” з метою отримання контролю над газотранспортною системою країни;

- обмеження постачання газу для України на початку 2006 р. з боку „Газпрому” з метою захоплення внутрішнього ринку газу через впровадження на нього економічних агентів („Росукренерго” та „Укргазенерго”);

- повне припинення постачання нафти з боку АК „Транснефть” до Литви, починаючи з липня 2006 року, в якості „акції помсти” за приватизацію литовської нафтопереробки польською, а не російською компанією;

- відмова у наданні гарантій транзиту казахстанської нафти російською нафтотранспортною монополією в напрямку Литви у 2006 році з метою блокування конкуруючої казахської національної нафтогазової компанії „Казмунайгаз” в конкурсі на приватизацію литовської нафтопереробки;

- обмеження газопостачання Україні у березні 2008-го з метою схилення до підписання угод з „Газпромом” на умовах монополії.

Слід згадати і про трубопровідні проекти, реалізація яких має побічним наслідком застосування енергетичної зброї в інфраструктурному вигляді:

- спорудження АК „Транснефть” в 2001 році сполучного нафтопроводу Суходільна – Родіонівська в обхід України з метою обмеження транзиту нафти;

- введення в експлуатацію ВАТ „Газпром” в 2006 році обхідного газопроводу Сохрановка – Октябрьська з метою зменшення транзиту газу через територію України;

- перспективний проект будівництва нафтопроводу Унеча – Приморськ, що призведе до переорієнтації нафтотранзитних потоків в обхід системи „Дружба” та, відповідно, Білорусії, України, Польщі, Словаччини та відіб’ється не тільки на вказаних країнах, але й на Угорщині, Чехії та Німеччині.

Політика Росії визначена її „Энергетической стратегией РФ до 2020 года”. Вже преамбула цього документу визначає енергоресурси як *«инструмент проведения внутренней и внешней политики»*. Далі сформульовані основні принципи, що стимулюють енергетичну експансію:

"В течение ближайших лет экспорт энергоресурсов останется ключевым фактором как для развития национальной экономики, так и для экономического *и политического положения России в мировом сообществе.* <...>

Исходя из сформулированных выше целей внешней энергетической политики, международная деятельность России в сфере энергетики будет осуществляться по следующим основным направлениям:

закрепление присутствия на внутренних энергетических рынках зарубежных государств, совладение сбытовой сетью энергоресурсов и объектами энергетической инфраструктуры в этих странах; <...>

Твердые позиции России на мировых энергетических рынках позволят не только обеспечить стабильный доход от экспорта продукции ТЭК, но и существенно укрепить экономические *и политические позиции страны в мире.*" <...> (виділено автором)

Шлях, яким Росія рухається до мети енергетичного контролю – реалізація нових інфраструктурних проектів та отримання у власність (співвласність) активів в midstream та downstream на території країн ЄС та СНД. Енергетична стратегія РФ має на меті створити і розвинути нові енергокомунікації з власним виключним контролем та, де це можливо, встановити контроль над існуючими.

Слід звернути увагу, що плани збільшення РФ профіцитності трубопровідної інфраструктури до 20%, що диктується технологічними мотивами, містить потенційну загрозу для європейських ринків, передусім, тих, що не мають диверсифікації. Якщо взяти до уваги, що в 1973 році успіху нафтового ембарго арабськими країнами було досягнуто при 9-відсотковому скороченні постачання нафти, то наявність 20-відсоткового запасу потужностей означає можливість пропорційного обмеження постачань. Цього може виявитись цілком достатнім для досягнення мети при застосуванні енергоресурсної зброї, особливо у поєднанні з інформаційно-психологічною кампанією.

II

В умовах ведення енергетичних воєн, особливого значення набуває питання забезпечення прозорості функціонування енергетичного сектору. Недостатня прозорість є живильним середовищем генерування проблем енергетичної безпеки на європейському просторі. Передусім, це стосується сфери видобутку та транспортування, де зосереджені основні проблеми. В цьому сенсі важливого значення набуває діагностика проблематики.

Україна є ключовою транзитною країною у постачанні вуглеводнів до країн ЄС. У цьому контексті надзвичайно важливе значення як для ЄС, так і для України має гарантування безпеки, прозорості та надійності роботи транзитної системи. Це зафіксовано в Меморандумі Ющенка – Блера про порозуміння між Україною та ЄС щодо співпраці в енергетичній сфері від 01.12.2005 р. Показовими є висновки експертів Міжнародного енергетичного агентства. „Нині близько 30% української транзитної потужності для газу та приблизно 50% транзитної потужності для нафти не використовується. Крім того, після припинення поставок газу в січні 2006 р., що було спричинено дискусіями стосовно контракту між Росією та Україною, західноєвропейські країни почали серйозніше розглядати варіанти диверсифікації поставок. Тому, з погляду стратегії, Україна зацікавлена переконати як постачальника, так і країн-споживачів у тому, що транзит енергоносіїв через її територію є надійним та економічно обґрунтованим” <...> „Прозорість є ключовою для позиціонування України як надійної транзитної держави. Нині існують щонайменше три фактори, що дають підстави визначити транзит газу через територію України як непрозорий. По-перше, сумнівний посередник «РосУкрЕнерго» та його попередники зробили транзитний бізнес непрозорим, не надаючи йому великої ваги.”¹

Непрозорість газового бізнесу на пострадянському просторі обумовлена значною мірою відсутністю доступу до інформації щодо змісту базових контрактів між

¹ „Україна. Огляд енергетичної політики. 2006”, ОЕСР/МЕА, Париж, 2006. Ukraine2006-UKR.pdf, стор. 57; 238

державними монополіями та приватними компаніями. Заповнення «інформаційних дір» дозволяє створити уявлення про масштаб генерованих фінансових потоків, що циркулюють в газовому секторі і впливають не тільки на суміжні сектори економіки, але й на зовнішню та внутрішню політику, а також інформаційний простір. В контексті українсько-російських газових взаємин, *події періоду 2003 – 2004 р.р. є визначальними для розуміння процесів, що стали відбуватися в подальшому. 10 квітня 2003 р. відбулось підписання 25-річного контракту між «Газпромом» та «Туркменнефтегазом»; 22 липня 2004 року – створення „Росукренерго”; 26 – Ялтинська зустріч президентів України та РФ; 29 липня - форматування „Росукренерго” з підписанням пакету документів з „Газпромом” та „Нафтогазом” щодо постачання туркменського газу до 2028 року.*

29 липня 2004 року одночасно відбулись дві події. Перша подія - підписання протоколу про склад Координаційної Ради новоствореної компанії «Росукренерго». Друга подія – підписання пакету документів щодо постачання та транзиту туркменського газу на період до 2028 року. В цьому пакеті було підписано «Контракт купли-продажу природного газу в 2005-2028 годах» між РУЕ та НАК „Нафтогаз України”.

Загальний обсяг законтрактованого РУЕ газу відповідає обсягам контракту, що його підписав «Газпром» з «Туркменнефтегазом» 10 квітня 2003 року і становить 1337 млрд. куб. м. протягом 24 років дії контракту. Вартість обсягів газу в цінах 2007 року, що підлягають щорічній поставці в обсязі до 60 млрд. куб. м., починаючи з 2007 року та виходячи з пропорції його розподілу за варіантом попереднього 2006 року (15 млрд. куб.м. для експорту в ЄС за ціною \$265 за 1 тис. куб.м. та 43 млрд. куб.м. для українського ринку за ціною \$130) - ~\$210,4 млрд. Фінансовий потік, що генерується щорічно протягом 22 років повномасштабних постачань, становитиме ~\$9,6 млрд. у цінах 2007 року. Валовий прибуток РУЕ, якщо взяти за основу параметри функціонування компанії в 2006 році за офіційною фінансовою звітністю, що міститься на сайті РУЕ, може становити не менше ~\$1,3 млрд. Якщо поглянути навіть формально-офіційну звітність РУЕ за 2006 рік, то його показники є доволі вражаючими: виручка від продажу газу \$7,135 млрд., чистий прибуток \$785 млн.²

Наведені оцінки є мінімальними. Проте, навіть у зазначеному масштабі, фінансові ресурси, що циркулюють поза державним та громадським контролем, представляють надзвичайно серйозний потенціал, в тому числі, корупційного характеру.

Для довідки.

² <http://www.rosukrenergo.ch/rus/pub/business.html>

Реєстрація компанії в кантоні Цуг у Швейцарії означає, що її діяльність не підконтрольна будь-яким компетентним органам України, РФ чи ЄС. Кошти за рішенням керівного органу можуть спрямовуватись на рахунки різних фізичних та юридичних осіб, а також посадовців, приватних фондів, дослідницьких центрів з метою вирішення тих чи інших завдань та збереження непрозорої схеми торгівлі газом на весь період дії означених контрактів.

Показовими є особливості таких компаній як РУЕ, про що свідчать статутні документи. Також слід взяти до уваги особливості швейцарського комерційного права. Наприклад, іменні акції РУЕ, а їх – тисяча, можуть бути трансформовані в акції на пред'явника і навпаки. Це відкриває широкі можливості для їх непрозорого обігу в інтересах реальних власників. Згідно Швейцарського Зобов'язувального Кодексу, іменні акції можуть передаватися без обмежень, за згодою компанії. При цьому, згода вважається такою, що надана, якщо компанія не відмовляє протягом 3 місяців після отримання відповідної заяви.

Економіка схеми торгівлі газом РУЕ різко зросла після створення ним спільного підприємства «Укргазенерго» на паритетних засадах з НАК «Нафтогаз України» у 2006 році. У 2007 році схема РУЕ – УГЕ практично позбавила НАК лівової частки внутрішнього українського ринку газу, що призвело до різкого падіння валових показників державної компанії. Практично, ця тандемна схема стала інструментом захоплення внутрішнього ринку газу в Україні і через дестабілізацію його борговими суперечками до дискредитації країни як транзитної ланки газопостачання до ЄС.

Підписання пакету угод між РУЕ та НАК «Нафтогаз України» переформатувало газові відносини між Україною та Туркменістаном. Практично, російська сторона, перехопивши обсяги туркменського газу через підписання відомої угоди Путіна – Ніязова від 10.04.2003 р. унеможливила прямі поставки, а створивши посередницьку структуру у вигляді РУЕ, поставила під власний контроль газову торгівлю між Україною та Туркменістаном. Є висока вірогідність припускати, що схвалення подібної непрозорої схеми з боку керівництва України та державної компанії є результатом дії низки чинників, в тому числі, корупційного характеру та мотивів прагнення особистої наживи.

Аналіз подій в Ялті 26 липня з послідуочим підписанням пакету газових домовленостей у Москві 29 липня, свідчить про те, що відбувся не тільки своєрідний upgrade схеми газової торгівлі з урахуванням бізнес-інтересів політичних фігур, але й одночасна корекція стратегічних пріоритетів України в обмін на участь лояльних тогочасній владі груп в непрозорих доходах газового бізнесу транснаціонального масштабу. Вірогідно, що це був пакетний підхід з російського боку, розрахований на

довготерміновий період – до 2028 року. Фінансовий потенціал схеми РУЕ та розгалужена мережа лобістсько-корупційних комунікацій дозволяє російській стороні активно впливати на гілки влади в Україні, маніпулюючи ними і отримуючи, в результаті, ті чи інші поступки стратегічного характеру. Ось дві медіа-ілюстрації подій липня 2004 року:

„Из военной доктрины Украины исключены положения о вступлении в НАТО и Европейский союз как конечных целях политики евроатлантической и европейской интеграции страны. Об этом идет речь в указе президента Украины Леонида Кучмы, подписанном еще 15 июля. Его обнародовали только 26 июля - накануне встречи президентов России и Украины в Ялте”.

Андрей Миселюк, Киев, bbcrussian.com, 2004/07/26 17:19:09 GMT

„Президент Кучма обговорював віч-на-віч з президентом Путіним в Криму питання створення зони вільної торгівлі між двома країнами та Єдиного Економічного Простору. На форумі ділових кіл президент Путін повідомив, що до кінця цього року буде завершено підготовку пакету угод між чотирма країнами, на основі яких буде формуватися ЄЄП. Президент Кучма заявив, що в ЄЄП закладені "колосальні можливості", які треба "з розумом" використати. Президент Путін також закликав українське керівництво узгодити план спільного вступу до Світової Організації Торгівлі. Промовляючи на форумі, президент Росії Путін звинуватив західні країни у намаганні перешкодити і "скомпрометувати" інтеграцію України і Росії”.

bbcukrainian.com, понеділок, 26 липня 2004 р., 10:06 GMT 13:06 за Києвом

Таким чином, впровадження оновленого механізму газового бізнесу призвело не тільки до збільшення непрозорості в енергетичному секторі, але й до поступок стратегічного характеру з українського боку.

Україна з її гео економічними перевагами та транзитним потенціалом стала еволюціонувати в „сіру зону” ризикового транзиту та стала ще більш проблемною для європейських партнерів.

III

Водночас, Росія після успішного впровадження в Україні тандемної схеми РУЕ–УГЕ, зорієнтувалась на подальше „відточення” інструментарію ведення енергетичних воєн. Слід поглянути на можливі зміни російської енергетичної політики, що можуть бути обумовлені змінами в концептуальних документах. Очевидно, мова йде, передусім, про Енергетичну стратегію РФ до 2020 року.

Ще наприкінці 2006 року колишнім президентом РФ було дано доручення Міністерству промисловості та енергетики щодо розробки нової редакції Енергетичної стратегії РФ. Результатом роботи відомчого Інституту енергетичних стратегій стала «Концепция Энергетической стратегии России на период до 2030 г. (проект)» (надалі – Концепція-2030).

До роботи над Концепцією-2030 були залучені експерти Інституту Енергетичних досліджень Російської Академії наук, Інституту проблем природних монополій, Інституту економіки та фінансів, Інституту нафтохімпереробки, Російського союзу промисловців та підприємців.

Аналіз Концепції-2030 засвідчує наступні позиції:

1.Збережено орієнтацію на використання енергоресурсів в якості інструменту зовнішньої політики: *«...главными приоритетами энергетической политики на рассматриваемый период являются <...> эффективное использование энергетического потенциала России в ее международных экономических и политических взаимоотношениях...», «обеспечение геополитических и геоэкономических интересов России в Европе и сопредельных государствах, а также в Азиатско-тихоокеанском регионе».*

2.Посилено використання енергоресурсів та трубопровідної інфраструктури на пострадянському просторі *«как важного связующего элемента Евразийского экономического пространства», «Россия способна <...> укреплять свое влияние на другие ресурсные центры, связанные с Россией общностью энерготранспортной инфраструктуры (Казахстан и республики Средней Азии).*

3.Пропонується новий елемент енергетичної політики – диспетчеризація Росією енергоресурсних потоків – *«<..> роль России будет определяться не только возможностями нашей страны по добыче и поставкам собственных энергоносителей, но и возможностями эффективной диспетчеризации транзитных энергетических потоков третьих стран...».*

4.Збережено та посилено акцент на диверсифікацію ринків та маршрутів транспортувань енергоресурсів. Визначено пріоритетні трубопровідні проекти, з поміж яких:

- нафтопровід ВСТО;
- нафтопровід Бургас – Александруполіс;
- Північноєвропейський газопровід;
- нафтопродуктопровідна система „Север”.

5. Підтримка державою діяльності російських енергетичних компаній за рубежом: *«Экономическая политика государства и возможности его дипломатии будут направлены на внешнеэкономическую и политическую поддержку российских топливно-энергетических компаний за рубежом, формирование единой евразийской энерготранспортной системы...».*

Автори Концепції-2030 достатньо серйозно акцентували увагу на проблемах російського ПЕК, що мають критичний характер. Зокрема, слід звернути увагу на таке:

1. Збереження негативної тенденції відставання приросту запасів від їх видобутку, хоча офіційно декларується, що ця тенденція подолана. *«В 2005 году не удалось переломить сложившуюся в последние годы тенденцию отставания прироста разведанных геологических запасов от объемов добычи нефти и газа».*

2. Недостатність інвестицій в освоєння нових родовищ вуглеводнів – *«... инвестиции в новые месторождения газа уже не первый год значительно отстают от необходимых, и работы по освоению таких перспективных важнейших регионов газодобычи, как Штокмановское месторождение на шельфе Баренцева моря и полуострова Ямал, практически не ведутся», «В условиях спада добычи газа на основных разрабатываемых месторождениях <...> без освоения месторождений газа на полуострове Ямал страна не может быть обеспечена этим энергоносителем и не сможет сбалансировать свои потребности в ТЭР».*

3. Недоінвестованість паливно-енергетичної інфраструктури з високим рівнем зношеності основних фондів – 58% по електроенергетиці та газовій промисловості.

4. Деформований паливно-енергетичний баланс РФ з сильним перекосом в бік використання газу – 52,7%, що загрожує енергетичній безпеці.

Концепція-2030, безперечно, є документом проміжного характеру. Також можна стверджувати, що навряд чи цей проект є єдиним варіантом бачення оновленої стратегії РФ в енергетичній сфері. У квітні 2008-го Мінпроменерго РФ оголосило конкурс на розробку ще одного варіанту проекту стратегії, яка має бути прийнята в 2009 році. Проте, базові положення Концепції-2030 з високим ступенем вірогідності знайдуть своє відображення в остаточному документі. Ці положення заторкують інтереси і України, і Євросоюзу, особливо в частині, що стосується планів диспетчеризації енергоресурсних потоків. Це може створити додаткові проблеми реалізації Україною самостійно чи у співпраці з іншими країнами диверсифікаційних проектів. Також слід звернути увагу на критичні проблеми російського ПЕК, що реально підтверджують прогнози вітчизняних та зарубіжних експертів про ймовірність дефолту Росії по поставках енергоносіїв в середньостроковій перспективі. Тому одностороння орієнтація українського ПЕК на

російські джерела без урахування даного чинника, містить ризики для розвитку економіки України та стану її енергетичної безпеки.

IV

Російський „Газпром” продовжує зберігати інтерес до української ГТС, попри офіційні заяви на найвищому рівні щодо неактуальності для російської сторони тематики створення газотранспортного консорціуму. Імплементация ідеї створення газотранспортного консорціуму (ГТК) у відповідності з Санкт-Петербурзькою заявою президентів України, ФРН та РФ від 10.06.02 р. має **базове протиріччя**. Для української сторони ГТК – це проект розширення пропускної спроможності ГТС на 20 млрд. куб. м. шляхом будівництва газопроводу Богородчани – Ужгород (245 км) під **гарантії додаткових об’ємів** транзиту газу з РФ до ЄС. Для російської сторони ГТК є формою переходу під **контроль ВАТ „Газпром” усієї ГТС України**. Несумісні підходи сторін не дозволяють реалізувати Санкт-Петербурзьку декларацію.

ГТК був створений у вигляді спільного підприємства НАК „Нафтогаз України” та ВАТ „Газпром” під назвою „ТОВ ”Міжнародний консорціум з управління та розвитку газотранспортної системи України” з метою реалізації проекту газопроводу Богородчани – Ужгород, проте, **російська сторона не надала жодних гарантій** додаткових обсягів транзиту.

Слід відзначити, що реальний інтерес усіх потенційних учасників до проекту створення ГТК, суттєво знизився впродовж останніх років. Причинами є:

- виведення на проектну потужність (33 млрд. куб.м.) газопроводу Ямал – Європа;
- проблема поточного дефіциту газу в „Газпромі”, що унеможливило надання гарантій додаткового транзиту через українську ГТС;
- отримання опосередкованого контролю над українською ГТС в інший спосіб – через тандем РУЕ – УГЕ і лояльне до „Газпрому” колишнє керівництво Мінпаливенерго України та менеджмент НАК „Нафтогаз України”.

На відсутність поточних намірів російської сторони щодо реалізації проекту ГТК вказує і той факт, що у 2007 році було введено в експлуатацію 310-км магістральний газопровід Сохрановка – Октябрьська (Ростовська область РФ) в обхід території України, що позбавляє вітчизняну ГТС \$40 млн. щорічного доходу від транзиту та розглядається „Газпромом” як один з елементів підготовки до реалізації проектів „Південний потік” або „Блакитний потік-2”. Що стосується будівництва газопроводу Богородчани – Ужгород, то **російська сторона не має до нього інтересу** з означених вище причин.

Водночас, необхідно відзначити що стратегічний інтерес „Газпрому” до *ГТК у російському його розумінні* зберігається. На відміну від нафтопроводів, *Росія не в змозі* створити альтернативні українським магістральні газопроводи з системою ПСГ. За оцінками російських галузевих експертів це потребуватиме до \$130-150 млрд. інвестицій. Водночас, РФ бажає будь-що нарощувати капіталізацію „Газпрому” та вивести її до 2015 року на рівень \$1 трлн. – найбільший у світі. Реінкорпорування української ГТС через ГТК або в інший спосіб дозволило би *збільшити капіталізацію* російської монополії стрибкоподібно на декілька десятків мільярдів доларів.

Іншою, надзвичайно важливою причиною збереження інтересу до української ГТС є технологічна – *мережа підземних сховищ газу* (ПСГ) в Україні в прикордонних з ЄС регіонах, що актуалізується для „Газпрому” в умовах ймовірного газового дефолту, а також в загальному контексті вірогідного здійснення проти ЄС своєрідних „газових атак” з метою схилення Брюсселю до згоди на здобуття тих чи інших енергоактивів. Подібне технологічно неможливо без ПСГ.

V

Головне прагнення Росії, яке вона не афішує – це поставити під власний системний контроль основні енергокомунікації ЄС та розподільчі мережі. Цей намір маскується під приватний інтерес окремих російських компаній придбати ті чи інші активи в країнах ЄС, у відповідності з корпоративними бізнес-інтересами. Якщо ще кілька років тому мова йшла лише про контроль над трубопроводами, що складала за часів СРСР транспортну ланку технологічного ланцюжка постачання енергоресурсів в Європу, то зараз питання стоїть значно ширше. Слід звернути увагу на активність росіян щодо двох базових для ЄС газопостачальних регіонів – Північноафриканського та Північноморського. РФ намагалась зв'язати Алжир, який має стратегічне значення для постачання газу в ЄС, зокрема на Піренейський півострів, поставками озброєння та військової техніки. «Газпром» та «Сонатрак» підписали 2006 року меморандум, що передбачає взаємодію сторін при реалізації газу в третій країні. Очевидно, що під третіми країнами мались на увазі країни ЄС. І тільки оперативна і жорстка реакція Франції на російську активність в Алжирі заблокувала розвиток небажаного для ЄС сценарію. Але РФ не полишила спроб експансії в Північній Африці. Тепер головним напрямком російських зусиль стала Лівія.

В Європі, не дивлячись на спроби ЄК обмежити діяльність „Газпрому”, його експансія достатньо успішно розвивається. Обмін 9-відсотковими частками між «Nord Stream» та „Gasunie”, отримання доступу до газосховища „Humbly Grove”, придбання

компанії „Pennine Natural Gas”, отримання 20,85% британсько-бельгійського газопроводу „Interconnector”, утворення альянсу „Газпрому” з італійською ENI є свідченнями стратегічних планів монополії по розширенню присутності на ринку та входженню в інфраструктуру Західної Європи.

Таким чином, РФ намагається сконцентрувати у своїх руках вплив на енергоресурсно значущі для ЄС країни, з тим, щоб зробити їх інструментом впливу на ЄС, а ЄК більш податливою при прийнятті рішень на користь Москви. Також РФ намагається спровокувати конкуренцію між країнами-членами за привілейовані відносини з Москвою в енергетичній сфері. Яскравим прикладом є позиція ФРН, Італії, Франції та Угорщини щодо співпраці з РФ в газовому секторі. Москва ж шантажуватиме Брюссель своїми планами масштабної переорієнтації експорту енергоресурсів в Азію. Колишній президент РФ акцентував увагу що з нинішніх 3% російський нафтогазовий експорт в Азію років через 10-15 має досягти 30%. Міністерство промисловості та енергетики РФ розробило сценарні варіанти щодо експорту російської нафти. Зокрема, передбачається, що експорт нафти на європейський ринок зазнає скорочення – з 234,1 млн. тонн в 2005 році до 218 млн. – в 2010 р. та 200 млн. – в 2015 р.

Одна з стратегічних цілей – через збільшення залежності ЄС від російських енергоресурсів нейтралізувати європейський компонент НАТО. Технологія – блокування розвитку неконтрольованих РФ енергетичних комунікацій (наприклад, Одеса – Броди – Плоцьк, «Набукко», „Білий потік”) при одночасному форсуванні розвитку існуючих та створенні нових під власним контролем („Північний потік”, „Південний потік” або «Блакитний потік-2»).

Запропонована росіянами формула *«активи в ЄС в обмін на доступ до родовищ в Росії»* тільки на перший погляд видається логічною та справедливою. Насправді РФ буде завжди мати перевагу та контроль за собою, адже енерготранспортна інфраструктура контролюється російськими державними монополіями. Вони використовуються Кремлем в якості інструментів зовнішньої та міжнародної політики. Таким чином, в технологічному ланцюжку upstream – midstream – downstream дві ланки будуть під контролем Росії, навіть, якщо західні компанії й матимуть доступ до видобутку.

Все це в сукупності дасть можливість РФ реалізувати сценарій своєрідного енергетичного «розтікання» по Європі і, перш за все, по ЄС. **Технологія цього «розтікання» носить мережевий характер.** Наявний поліцентризм поширення російських впливів. Кожна потужна компанія реалізовує власну стратегію експансії, але все перебуває в жорсткій кореляції з стратегічними цілями Кремля, оскільки є запорукою політичного та економічного виживання її. Реально, вже сьогодні базові параметри руху

енергоресурсних потоків узгоджуються менеджментом російських монополій на політичному рівні.

З урахуванням того, що енерготранспортна інфраструктура відіграє роль наступального компоненту енергетичної зброї, можна пояснити активну реалізацію в РФ низки потужних інфраструктурних проектів в сфері транспортування нафти та газу, не дивлячись на загрозу серйозних ресурсних дефіцитів у видобутку, що позначились. Створюючи надмірно профіцитну інфраструктуру, Росія розраховує в майбутньому на ціновий диктат, варіюючи обсягами постачання на різні ринки, перш за все, європейський, штучно провокуючи поточні дефіцити енергоресурсів на них та досягаючи максимізації цін. Ймовірно, саме в такий спосіб передбачається мінімізувати падіння надходжень від експорту енергоресурсів в умовах фізичного скорочення його об'ємів.

Досить яскраво це проявляється стосовно нафтопровідної системи «Дружба», яка є базовою для експорту нафти. «Транснефть» буде в першу чергу завантажувати свої нові нафтопроводи, знижуючи завантаження старих, що проходять через транзитні країни. Російські професійні видання вказують на те, що різке зниження поставок нафти по «Дружбі» відбудеться вже в 2009 р. після введення першої черги проекту Східний Сибір – Тихий океан. Пуск другої черги до 2015 р. ще сильніше загострить проблеми постачання нафти в країни Центрально-Східної Європи.

Російська сторона створює інформаційно-пропагандистську проекцію загрози «сухих труб» і «порожніх НПЗ» для нафтотранспортного й нафтопереробного комплексів східної периферії ЄС (Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Литва), а також країн-сусідів України й Білорусії для яких постачання сировини здійснюється по «Дружбі». Очевидно, що за риторикою, яка після професійних видань виходить на смуги звичайних ЗМІ, підуть закулісні пропозиції з російської сторони по «запобіганню» негативного сценарію. Сутність цих пропозицій досить прогнозована – приватизація російськими компаніями відповідних потужностей нафтопереробки й нафто транспорту разом з мережами АЗС.

Водночас, Росія намагається діяти і зсередини ЄС, блокуючи той чи інший розвиток процесів, які вона вважає невідповідними своїм інтересам. Показовим в цьому відношенні є проект транспортування легких сортів нафти з використанням нафтопровідних систем Одеса – Броди та „Південна „Дружба” через територію України та Словаччини, що має вже п'ятирічну історію. Провідником російських впливів в нафтовій політиці стала компанія „Транспетрол”, що є національним оператором словацької нафтотранспортної системи. Вільні потужності словацького трубопроводу для транспортування додаткових обсягів нафти становлять приблизно 9 млн. тонн щорічно. Уряд Словацької Республіки

після приватизаційного конкурсу у грудні 2002 року передав російській компанії «ЮКОС» 49% акцій „Транспетролу” за 74 млн. дол. США. За Міністерством економіки було збережено 51%, тобто уряд мав намір зберегти контроль над стратегічно важливою компанією.

Проте, через деякий час з'ясувалось, що урядовий контроль над „Транспетролом” є суто формальним, позірним. Реальні ж важелі впливу в уряді відсутні. У 2003 році український національний нафтотранспортний оператор ВАТ „Укртранснафта” звернувся з пропозицією до словацького партнера протранспортувати експериментальну партію 20 тис. тонн легкої малосірчаної нафти за маршрутом з українських Бродів до чеських Кралуп. Ця прокачка мала покласти початок регулярному постачанню каспійської нафти з використанням інтегрованого маршруту Одеса – Броди - „Південна „Дружба”.

Інтерес Словаччини в цьому випадку був очевидним – збільшення диверсифікації джерел та шляхів постачання нафти, а також використання вільних нафтопровідних потужностей, що принесло би і компанії „Транспетрол”, і бюджету країни додаткові доходи. Однак, офіційно словацький оператор не дав згоди на виконання експериментальної прокачки нафти, мотивуючи це необхідністю серйозних інвестицій (від понад 100 максимально до кількадесят мільйонів доларів США мінімально) в нафтотранспортну систему країни. Подібна мотивація викликала професійні сумніви як в українських та чеських партнерів, так і в урядових колах Словаччини. У 2004 році Словацька Республіка стала членом ЄС. До справи було підключено Європейську Комісію, адже виникла парадоксальна ситуація – на території країни-члена ЄС та учасниці Договору до Європейської Енергетичної Хартії не діє один з основоположних принципів – свободи енергетичного транзиту. Понад те – має місце непрозоре, невмотивоване блокування та дискримінація діяльності економічних суб'єктів сусідніх країн – України та Чеської Республіки.

Втручання у справу Генерального Директорату з питань транспорту та енергетики Європейської Комісії не дало позитивних результатів, хоча на урядовому рівні з боку Братіслави офіційно було задекларовано позицію сприяння збільшенню рівня завантаженості національної нафтотранспортної системи. Не додали ефекту і листи з боку Уряду Чехії та єврокомісарів з питань енергетики, що адресувались в різний час до Уряду Словаччини. В Уряді СР просто визнали, що він попри володіння міністерством економіки 51% акцій „Транспетролу”, реально не контролює компанію. Становище не зазнало змін і після краху „ЮКОСу”, який не дивлячись на те, що був власником меншого пакету акцій, мав вирішальний вплив в „Транспетролі”. Ситуація стала вкрай заплутаною

після остаточного розгрому „ЮКОСу” в Росії та конфлікту між російською державою та приватними власниками компанії за її активи.

Не дивлячись на проблеми, офіційні представники уряду Словаччини обіцяли, що вони, незважаючи на послаблення їх впливу в “Транспетролі” після його приватизації, докладуть максимум зусиль для розвитку проекту транспортування легкої малосірчаної нафти, адже Словаччина офіційно підтримувала цей проект від самого його зародження. З підтримкою проекту транспортування каспійської нафти з використанням систем Одеса – Броди та «Південна «Дружба» виступили ЄС та США.

Розслідування які були проведені, показали, що реальною причиною неконтрольованості „Транспетролу” та безпорадності уряду є непрозора приватизаційна оборудка між міністерством економіки та „ЮКОСом” у 2002 році. З’ясувалось, що в угоді акціонерів зафіксовано право приватного акціонера самостійно призначати менеджмент. Наявність такої позиції в угоді є побічним свідченням можливого корупційного характеру приватизації. За існування означеної позиції, змінити склад правління національного оператора не в силах Міністерства економіки СР, не дивлячись на те, що були проведені зміни у складі спостережної ради. Цей аспект непрозорої угоди акціонерів використовується повною мірою з тим, щоб інша нафта не надходила до європейських споживачів в Чеській Республіці, а в подальшому й до Австрії та ФРН, з нафтопроводу “Дружба” ось уже протягом майже 5 років.

Вже на початку 2008 року «Транспетрол» в черговий раз повторив свою позицію, що компанією ще не розпочата реалізація інвестиції для забезпечення перекачки різних сортів нафти територією Словаччини і що у випадку її реалізації це потребуватиме майже 2-річного періоду. А без цієї інвестиції, мовляв, є неможливим перекачування декількох видів нафти. Іншою „словацькою” умовою є залучення російської нафтотранспортної монополії АК „Транснефть” до переговорного процесу з метою отримання її згоди на прокачування інших сортів нафти по системі „Дружба”.

VI

Енергетична безпека в умовах високих цін на ресурси та глобальної політичної нестабільності стала в один ряд з безпекою в сфері оборони та протидією тероризму. Сили США і ЄС, дійсно, надто розконцентровані на вирішенні низки глобальних проблем. Згідно з теорією стримування Дж. Кеннана, **ЄС має створити для себе «позицію сили»**, оскільки Росія, виходячи з наведеного вище, намагатиметься дестабілізувати ситуацію в окремих регіонах з метою загальмувати або й взагалі унеможливити реалізацію проектів, що формують неросійські енергокомунікації. Механізми інститутів Єврокомісії в умовах

відсутності консолідованої позиції ЄС щодо РФ, будуть недостатніми для реалізації політики стримування Росії в Європі. Необхідна активна американська позиція та використання інструментів НАТО. Основою для звернення уваги Альянсу до нехарактерної для нього проблематики енергетичної безпеки стала Декларація Ризького саміту НАТО, п. 45 якої фокусував увагу країн-членів на ній. Декларація Бухарестського саміту в п. 48 є більш деталізованою та спрямованою на створення ефективної системи моніторингу ризиків та загроз, захисту критичної інфраструктури, координації дій Альянсу з організаціями, спеціалізованими на проблематиці енергетичної безпеки.

З позиції традиційного перешкоджання Росією планам ЄС та США по створенню та розвитку незалежної енергетичної інфраструктури, найбільш вразливою ланкою є Грузія. Дестабілізація Грузії створює проблеми як для реалізації проектів транзиту каспійської нафти та газу через Чорне море й Україну до Центральної Європи, так і для вже збудованих нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан та газопроводу Баку – Тбілісі – Ерзурум, а також для можливих майбутніх проектів «Набукко» та „Білий потік”.

Окрім цього, Росії вигідно існування геополітичної нестабільності в цілому, і передусім, в основних світових регіонах нафтовидобутку, оскільки це тримає високі ціни на енергоносії, доходи від яких є бюджетоутворюючими для країни.

Росія подовжуватиме розігрування національних карт проти ЄС з метою запобігання реалізації Спільної енергетичної політики Співтовариства. На жаль, ЄС лише декларативно має таку політику, реально ж вона не існує. Окремішна політика низки країн-членів ЄС, як зі „Старої”, так і з „Нової” Європи (ФРН, Італія, Греція, Угорщина, Болгарія) унеможливила консолідацію позиції Євросоюзу щодо низки викликів і загроз, з якими зіштовхується Співтовариство як ззовні, так і зсередини.

Також продовжуватиметься перекладання проблем з забезпеченням постачання газу до ЄС на «проблеми нестабільності в транзитних країнах», тобто в Україні та Білорусі. Масштабна інформаційно-пропагандистська кампанія, що завжди супроводжує „газові війни” російської монополії, частково досягає своєї мети, дискредитуючи транзитні країни як непрозорі, ризикові зони, яких варто уникати, реалізуючи відповідні обхідні проекти спільними зусиллями РФ та ЄС.

Європі настав час переглянути законодавче регулювання банківської діяльності, наприклад, шляхом більш жорстких вимог під час перевірки документів. В інтересах і ЄС, і України досягти, щоб не тільки дії російських монополістичних структур, але й відносини їх з третіми особами, стали якомога більш прозорими. В інтересах Росії розширити сферу дії принципу прозорості в енергетичному секторі з метою розвіяти побоювання з приводу небезпеки стабільних поставок енергоресурсів, яка витає над

Європою після серії інспірованих РФ російсько-українських суперечок. Не може бути на користь України і Європи, коли енергетична безпека України перебуває в руках непрозорих бізнес-структур.

Для України з її газо- та нафтотранспортною системами нинішній транзит на лінії Схід – Захід та перспективний на лінії Південь – Північ, має таке ж фундаментальне значення, як і енергоресурси для видобувних країн. Тим більше, що західний сусід України – Європейський Союз – збільшуватиме імпорт енергоресурсів, і передусім, газу. За даними дослідження Аналітично-дорадчого Центру «Блакитної стрічки» Програми розвитку ООН «Попит в ЄС генерується зростаючими потребами у електричній енергії. Резерви Північного моря виснажуються, що веде до зростання потреб в імпорті газу більш ніж на 400 млрд.т. н.е. (~440 млрд.куб.м.) природного газу, що дорівнює обсягу споживання у 2004 році».³ Даний прогноз ПР ООН відноситься до віддаленого часового горизонту 2030 року, але навіть, якщо він виявиться завищеним, то все одно через Україну можна очікувати серйозного зростання обсягів транзиту газу для потреб ЄС, якщо основний постачальним на Сході – Росія, не опиниться у стані дефолту по виконанню своїх експортних зобов'язань. Однак, чи стане це реальністю і які обсяги можуть бути спрямовані через Україну залежатиме, з поміж іншого, і від того наскільки прозорою і комфортною для користувачів стане транзитна енергетична інфраструктура країни.

Уряду України та Європейській Комісії в процесі переговорів щодо підписання нової угоди між Україною та ЄС передбачити спеціальну статтю щодо забезпечення прозорості енерготранзитних потоків через територію України. Прозорість матиме визначальне значення для збереження Україною свого енерготранзитного потенціалу на лінії Схід – Захід, що виявився під загрозою, спричиненою – не в останню чергу – непрозорістю функціонування нафтогазового сектору України. В цьому контексті індикативне значення для ЄС матиме завершення проектів створення Метрологічного Центру в Боярці та обладнання східної і північної ділянок державного кордону газовимірювальними станціями та вузлами обліку нафти. Створення стратегічного нафтового резерву в моделі, яка відповідає критеріям ОЕСР/МЕА, також має стати кроком вперед до більш прозорого функціонування нафтового сектору в Україні. Доцільно внести до порядку денного діалогу Україна – ЄС використання українських ПСГ компаніями-споживачами країн ЄС, а також розробку спільної програми освоєння Чорноморського шельфу.

Важливого значення набуває необхідність приєднання України до Договору про Енергетичну Співдружність, а також в перспективі і до ОЕСР та МЕА після виконання відповідних процедур. Енергосектор України має стати складовою енергетичного

³ „Порівняльний аналіз енергетичної безпеки ЄС та України” Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПР ООН, Група енергетичної політики, 2007. стор. 32

простору ЄС. Це буде реальна секторальна інтеграція в критично важливому для Євросоюзу напрямі, що стимулююче впливатиме і на процес політичної інтеграції України в перспективі.

На завершення слід навести оцінку французького експерта М.-А. Ель-Мазега найближчих завдань співпраці України та ЄС під час головування Франції в Євроспільності: „Франція та Європейський Союз мають унікальну можливість стимулювати співробітництво з Україною. Основним завданням Франції під час президентства в ЄС повинна стати нейтралізація всіх сфер, які створюють причину потенційних конфліктів між Росією та Україною та могли б поставити під ризик енергетичну безпеку України та загальну стабільність в тому числі ЄС. Стратегія президентства Франції в ЄС стосовно України повинна мати на меті досягнення нормалізації енергетичних відносин між Росією та Україною, одночасно допомагаючи Україні перенести витрати такого розвитку, що є основним інтересом як Росії, так і України та ЄС. ЄС має таким чином прощтовхувати та допомагати Україні обмежити її надмірне споживання газу, а також диверсифікувати свої імпорتنі ресурси”.

Інститут зовнішньої політики є відомчою структурою яка створена на базі Дипломатичної академії при МЗС України.

Інститут заснований у 2006 році з метою проведення наукових досліджень в галузі міжнародних відносин, зовнішньої політики та міжнародної безпеки в інтересах Міністерства закордонних справ України.

Інститут здійснює свою діяльність за науково-дослідницькими та видавничо-інформаційними напрямками.

Основними завданнями Інституту є:

комплексне дослідження зовнішньої політики України й іноземних держав, прикладних проблем міжнародних відносин та міжнародної безпеки;

розробка концептуальних засад зовнішньої політики України, підготовка практичних рекомендацій та прогнозів щодо розв'язання актуальних проблем сучасних міжнародних відносин та зовнішньої політики України, сприяння її відкритості та передбачуваності;

участь в реалізації міжнародних наукових та освітніх програм в галузі зовнішньої політики, міжнародних відносин і міжнародної безпеки.

Інститут відповідно до чинного законодавства має штат адміністративно-управлінського та наукового персоналу на контрактній та договірній основі, залучає до проведення наукових досліджень висококваліфікованих фахівців та експертів з установ та організацій України, іноземних держав та міжнародних організацій.

Пріоритетні тематичні напрямки наукових досліджень Інституту:

- зовнішня політика України: пріоритетні напрямки, стратегії та засоби реалізації;
- загальні проблеми міжнародних відносин;
- геополітичні проблеми в сучасних міжнародних відносинах та геостратегія України;
- проблеми регіональної та глобальної безпеки

Основні форми та напрямки діяльності Інституту:

- проведення наукових досліджень;
- реалізація наукових проектів;
- проведення конференцій, семінарів, круглих столів і публічних лекцій, дослідження на замовлення.
- створення спеціалізованих рубрик в профільних журналах та інших виданнях і засобах масової інформації;
- публікація монографій і аналітичних доповідей;
- видання щорічника „Зовнішня політика: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети”;
- видання щоквартального „Міжнародний огляд”;
- створення та підтримання веб-сайту Інституту.

Наша адреса:

01025, м. Київ, вул. Велика Житомирська 2